

mag. Stane Okoliš

Druga svetovna vojna na Slovenskem

Poskus opredelitve nekega časa

Uvod

Dogodki med drugo svetovno vojno na Slovenskem (1941–1945) so po svojih razsežnostih in vplivu ter zlasti zaradi posledic na celostno življenje Slovencev središče zgodovine 20. stoletja na Slovenskem. Za zgodovino slovenskega naroda niso pomembni samo zaradi okupacije in odpora, ampak tudi zaradi revolucije, protirevolucije, kolaboracije in državljanske vojne. Medtem ko je bila okupacija predvsem zunanji okvir dogodkov, je bila revolucija njihovo notranje gibalno. Obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem zato ni mogoče prav razumeti brez upoštevanja hkratnosti in prepletenosti različnih procesov in raznolikosti okoliščin, v katerih so dogodki potekali. Prav tako njihova razpoznavnost ni bila niti vedno niti povsod enaka. Od pokrajine do pokrajine je bila zelo različna.

Čeprav obdobje samo ni bilo tako dolgotrajno, so bili dogodki zelo intenzivni; polni čustev in trpljenja, pa tudi občutkov moči na eni ter nemoči na drugi strani. Z drugimi izrednimi dogodki iz novodobne zgodovine slovenskega naroda so težko primerljivi. Prelom z dotedanjo politiko, z načinom razmišljanja in z ravnanjem, kakor tudi z zgodovinskim razvojem slovenskega naroda je bil tako radikalen, da še danes neposredno vpliva tako na življenje prizadetih posameznikov kakor tudi na javnost in njeno zgodovinsko in narodno politično zavest. Druga svetovna vojna v slovenski zgodovini pomeni prehod iz popolne narodne ogroženosti in brezizhodnosti k partijskemu totalitarizmu. To je obdobje velike narodne preizkušnje, ki se izraža ne le v popolni narodni neenotnosti ali nezrelosti, ampak tudi v skrajnem ideološkem izključevanju in zaslepljenosti, ki je prehajala v medsebojno sovražstvo. Tega niso s seboj prinesli samo tujci in tuje ideologije, ampak so ga sejali tudi Slovenci sami.

Slovenski narod ni bil še nikoli v tako težkem položaju in njegov obstoj ni bil še nikoli tako ogrožen. Na začetku okupacije, ko so bile sile osi, ki so predvno Slovenijo razkosale, na višku svoje vojaške moči, je Slovincem grozilo popolno narodno uničenje, zaradi boljševistične revolucije pa so bili tako med vojno kot tudi po njej fizično ogroženi tudi vsi razredni nasprotniki komunistične partije.

V politični, ideološki in svetovnonazorski raznolikosti, v kateri je prevladovala tradicionalna katoliška večina, so vrhovi političnih strank, taborov in skupin sicer iskali poenotenje, toda z brezkompromisnim nastopom ilegalne in revolucionarne Komunistične partije Slovenije, ki sploh ni bila samostojna slovenska politična stranka, ampak sekcija komunistične internacionale,¹ je prišlo do usodnih delitev. Kulturni in idejni boj se je prvič v slovenski zgodovini razširil tudi na področje vojaškega, t. j. fizičnega obračunavanja. Slovenski komunisti so na klic Kominterne takoj po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, ki je bila prva socialistična država na svetu in komunistični ideal vsega dobrega in lepega, ne glede na žrtve začeli z oboroženo akcijo. Ker se je v razmerah tuje okupacije prekrivala z narodno-osvobodilnim bojem zatiranega slovenskega naroda, so lahko iz nje skovali nacionalni mit, ki je v praksi pomenil udejanjanje boljševidne revolucije na Slovenskem.

Dogodki med okupacijo so v štirih letih v temeljih pretresli predvojno slovensko družbo, ji spodrezali korenine, jo onesposobili in ohromili. Ker brez temeljitega uvida v ozadje teh dogodkov ni mogoče razumeti niti medvojne niti povojne zgodovine slovenskega naroda v 20. stoletju, jih moramo predvsem podrobno analizirati in jih dosledno kronološko zasledovati. Slovence so zaznamovali za leta, desetletja in že skoraj za celo stoletje. S propadanjem totalitarnega sistema po padcu komunističnega režima jih je mogoče obravnavati bolj neobremenjeno. Njihova podoba v zgodovinski zavesti Slovencev postaja vse bolj objektivna, četudi zaradi povojnega enopartijskega totalitarnega režima po več desetletjih od konca druge svetovne vojne še vedno živimo pod njihovimi vtisi. Posledice medvojnih dogodkov se ne omejujejo samo na ljudi, ki so jih zajeli v vrtincu medvojnega in povojnega nasilja, ampak se nanašajo tudi na tiste, ki so se jih dotaknili samo posredno, in na tiste, ki so jih spremljali od daleč ali pa so jih prevzeli od svoje okolice in svojih predhodnikov. Z medvojnimi dogodki se soočajo Slovenci tudi drugod po svetu in med njimi so morali mnogi prav zaradi njih zapustiti rodno deželo.

Po polstoletnem izbrisu žrtev komunizma iz javnega spomina sta spomin in zgodovina s popisovanjem vseh žrtev vojne in revolucije postala toliko bolj pomembna tudi z viktimološkega vidika.² Statistične ugotovitve o številu žrtev,

¹ Komunistična internacionala (Kominterne) je po statutu, ki ga je sprejela na 2. kongresu v Moskvi, od 19. julija do 7. avgusta 1920, postala centralizirana organizacija enotne svetovne komunistične partije za uničenje kapitalizma in vzpostavitev diktature proletariata. Komunistične partije posameznih dežel so bile samo njene sekcije. (Julius Braanthal, *Geschichte der Internationale II*, 3. izdaja, Berlin, Bonn : Dietz 1978, str. 533–556)

² Zbrani so popisi žrtev vojne za posamezna ožja območja. Nova slovenska zaveza je zbrala podatke za zamolčane žrtve komunizma po župnijah. (Farne spominske plošče I. in II., Družina, Ljubljana 1995, 2000) Za območje RS še vedno poteka popis žrtev vojne in revolucije na Inštitutu za novejšo zgodovino. Zadnje poročilo je objavljeno v: *Žrtve vojne in revolucije*, Državni svet, Ljubljana 2005, str. 13–21.

povzročiteljih, statusu žrtev, času in kraju smrti itd. ter razmerjih med njimi na posameznih območjih ne povedo vsega, a povedo veliko. Slovenija sodi po deležu žrtev na število prebivalstva med najbolj prizadete države v Evropi. Primerljiva je z Balkanom in vzhodno Evropo, delež žrtev v zahodni Evropi pa močno presega. V posameznih pokrajinah in na ožjih območjih so deleži žrtev še večji. Medtem ko je delež zaenkrat ugotovljenih žrtev na območju Republike Slovenije 6-odstoten in v Ljubljanski pokrajini 8,8-odstoten,³ je na ožjem Notranjskem 12,6-odstoten, v predvojni občini Sv. Vid na Notranjskem pa kar 21,7-odstoten.⁴

Za razumevanje medvojnih dogodkov je pomembna ugotovitev, da okupatorji v posameznih pokrajinah, kjer so bili vojaški spopadi bolj pogosti in je okupator streljal talce, izvajal represalije in ljudi odganjal v koncentracijska taborišča, niso povzročili polovice vseh žrtev.⁵ V večjih središčih in v krajih, kjer je bil okupator s svojo oboroženo silo celo medvojno obdobje ali njen večji del navzoč, je bilo relativno precej manj žrtev kot na območjih, kjer ni imel stalne postojanke in je tja prihajal le občasno. Veliko pove tudi podatek, da je bil velik delež žrtev po že končani vojni. Na ožjem Notranjskem, ki je za revolucijo in državljansko vojno prav tipično območje, je 31,3-odstoten, v občini Begunje pri Cerknici, kjer se je prebivalstvo večinsko opredelilo proti komunizmu in proti revoluciji, pa kar 52,6-odstoten. Ker med Slovenci nikjer niti pred vojno niti med vojno ni bilo profašistične stranke, kakor jih poznajo druge med vojno okupirane evropske dežele, so te ugotovitve toliko bolj nenavadne. Prav tako med Slovenci in okupatorji ni bilo ideološke bližine ali sorodnosti, saj so se Slovenci v zgodovini s sosedi predvsem borili za preživetje in obstoj.

Druga svetovna vojna ni bila vojna, kakor so bile vse druge, ki so jih do takrat poznali na slovenskih tleh. Za krvavimi dogodki, ki so zajeli slovensko ozemlje med drugo svetovno vojno, se je dogajalo še vse kaj drugega, bolj dramatičnega in bolj usodnega. V tej vojni se je moral vsak posameznik v zelo raznovrstnih okoliščinah in dogodkih osebno odločiti po moralnih, ideoloških, političnih in tudi verskih kriterijih. Odnos do okupatorja je bil samo eden od številnih elementov v medvojnih dogodkih. Druga svetovna vojna na Slovenskem zato ni tako pomembna samo zaradi okupacije, ampak predvsem zaradi dogodkov, ki so pripeljali do popolne ideološke, politične in vojaške delitve med Slovenci. S koncem druge svetovne vojne in z odhodom okupatorjev na Slovenskem ni bilo konca nasilja. Največje množične poboje, kar jih pozna novejša slovenska zgodovina, je komunizem iz svoje revolucionarne logike po leninističnem vzoru

³ Zbornik žrtve vojne in revolucije, str. 21.

⁴ Stane Okoliš, Žrtve druge svetovne vojne na ožjem Notranjskem, Ljubljana 1996, str. 65.

⁵ Prav tam, str. 66–67. Nemški in italijanski okupator sta na ožjem Notranjskem skupaj povzročila 40 % vseh žrtev.

izpeljal takoj po koncu vojne. To je bil popoln obračun z vsemi, ki so bili proti komunizmu, in še posebej s tistimi, ki so se proti njemu borili z orožjem v roki. Komunistični zagovorniki ga še danes opravičujejo s kolaboracijo svojih političnih nasprotnikov, ki so jih večinoma z nasiljem in ustrahovanjem prisilili k iskanju zaščite pri okupacijski oblasti in na ta način dosegli enega od svojih najpomembnejših taktičnih uspehov med okupacijo. Množični poboj razoroženih in vrnjenih domobrancev ter poboji drugih razrednih nasprotnikov komunizma so uvod v dolgoletni komunistični totalitarizem, ki ga je pri življenju v prvem obdobju držalo brutalno nasilje, pozneje pa nekoliko blažje oblike totalnega nadzora in ustrahovanja.

Katoliške množice, tuje marksističnemu nauku, ki jih je komunistična partija hotela najprej pridobiti zase, so bile prve na udaru njenega pohoda na oblast. Komunizem se je začel širiti v zaostrenih in zapletenih socialnih ter gospodarskih razmerah na Slovenskem že pred drugo svetovno vojno in se je razvijal znotraj širših evropskih in svetovnih procesov, med katerimi je bil na prvem mestu antifašizem.

In komunizem se je pred svetom poskušal legitimirati prav z antifašizmom. Ker je bil od nemškega napada na Sovjetsko zvezo v vojaški koaliciji z demokratičnimi imperialnimi velesilami, mu je to v precejšnji meri tudi uspelo. Njegovi nasprotniki tega dejstva očitno niso pravilno ocenili, toda za razmere in razplet ob koncu vojne v Sloveniji je bilo prav to najbolj pomembno.

Interpretacija medvojnih dogodkov zahteva prav zaradi komunističnega sodelovanja v antifašistični koaliciji, zaradi komunistične taktike osvobodilne borbe in zaradi politike Osvobodilne fronte širši pogled na dogajanje v celoti in mora biti v vsakem dogodku pozorna na cilje komunističnega boja, ki so za njimi. Razlage ne morejo biti več tako preproste in enostranske in ne smejo biti več komunistična propaganda. Prečiščenje medvojnih dogodkov je tudi pomembna pot k samozavesti slovenskih katoličanov in k zavesti njihove zgodovinske soodgovornosti. Poleg nelagodja in bolečine so medvojni dogodki v njih doslej pustili tudi precejšnjo nejasnost. Kakor so na eni strani toliko let slavili mit o narodno-osvobodilnem boju in gojili kult revolucije, je na drugi strani ob zatajenem in tihem spominu na žrtve zaradi zmage nosilca nasilja, ponarejevalca resnice in zgodovine ter spretnega manipulatorja prevladoval tragičen pogled na medvojne dogodke.

Medvojni dogodki ne pomenijo samo preloma v mišljenju in vrednotah družbe, temveč tudi v njenem življenju samem. So začetek nove dobe, ki je za slovenski narod zelo tragična. Za katoličane so tragični dvakrat. Poleg fašistične grožnje se v njih kaže tudi boljševistični napad na civilizacijo in na kulturo, s tem pa tudi na katolištvo, ki je bilo v središču civilizacije in kulture tega naroda.

Značilnosti medvojnih dogodkov

Medvojne dogodke, v katerih si je komunistična partija utrla pot do totalitarne oblasti, v prvi vrsti zaznamujejo okupacijske razmere. Druga svetovna vojna in z njo okupacija predvojne Slovenije se je z nemškim napadom na Jugoslavijo začela in se z nemško kapitulacijo in nemškim odhodom tudi končala. Najpogostejši spremljevalec okupacije je bilo nasilje. Prebivalstvo je bilo zaradi tega v vsem tem obdobju v stalni negotovosti. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je ob okupatorju tudi komunistična partija, ki je ves svoj sistem utemeljila na nasilju, začela uresničevati svojo strategijo nasilnega prevzema oblasti v narodno-osvobodilnem boju, ki je predstavljal prvo stopnjo revolucije, in jo končala z boljševističnimi množičnimi poboji med vojno in takoj po njenem koncu. Okupacija, narodno-osvobodilni boj in obramba Sovjetske zveze so ustvarjali ugodne pogoje in priložnost za izvedbo njenih revolucionarnih ciljev, za katere si je vneto prizadevala že pred vojno. Njeni cilji so bili že dolgo znani in nedvoumni, le njihova izvedba je bila vprašanje tehnike in taktike. Komunistična partija Slovenije se je morala pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije in kot njen sestavni del strogo ravnati po programu Kominterne in navodilih iz Moskve.⁶ Ker je odklanjala obstoječo družbeno ureditev in je pozivala k revolucionarnemu prevzemu oblasti po ruskem vzoru,⁷ so njeno delovanje kmalu po prvi svetovni vojni prepovedali. V okupacijskih razmerah je zaradi prilagodljivosti na ilegalno delo z brezobzirnim nasiljem, prevarami in lažjo lahko uresničevala svoje cilje pred tradicionalno politiko, ki so ji nove razmere močno omejile možnosti njenega delovanja. Taktika njenega delovanja je izhajala iz marksistično-leninistične teorije revolucionarne partije, ki »je sposobna pripraviti proletarijat za odločilne spopade z buržoazijo in organizirati zmago proletarske revolucije.«⁸ Komunistom je bilo jasno,

⁶ Za sprejem v Kominternu so poleg potrditve statuta in programa na drugem kongresu l. 1920 zahtevali tudi izpolnitev 21. pogojev, s katerimi so želeli po eni strani iz Kominterne izključiti vse reformistične in centristične delavske stranke in njene voditelje, po drugi pa ji zagotoviti njeno boljševistično radikalnost. Med drugim so zahtevali: sistematičen revolucionarni boj za zrušenje kapitalizma, brezpogojni in ultimativni prelom z reformizmom, sistematično komunistično delo v množičnih organizacijah, demokratični centralizem, sistematično čiščenje malomeščanskih elementov, popolna zavezanost sklepom organov Kominterne, itd. (J. Braunthal, *Geschichte der Internationale II*, str. 557–561)

⁷ Teorija boljševističnega prevzema oblasti, kot jo je v Zgodovini vsezvezne komunistične partije boljševikov [VKP(b)] – kratki kurz leta 1938 verificiral Stalin, je postala glavno in obvezno teoretično čtivo za vse komuniste. Njeno preučevanje so izrecno zahtevali v sklepih 5. državne konference KPJ l. 1940 (Delo, organ centralnega odbora KPS, januar 1941, št. 3, str. 23), med vojno, julija 1942, pa je med drugimi B. Kidrič na partijski konferenci na Cinku zahteval: »Ponovno je treba izdati zgodovino VKP(b), ki je najbolj temeljita izkušnja za Kominternu, KP in OF slovenskega naroda. Ne sme biti partijca, ki ne bi temeljito poznal zgodovine VKP(b).« (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji [DLRS] II, str. 229) Ker so člani KPJ morali leta pazljivo študirati zgodovino VKP(b), so bili obremenjeni z dogmami iz te knjige, posebno s teorijo o dveh fazah revolucije. (V. Dedijer, *Novi prilozki za biografiju Josipa Broza Tita II*, Rijeka 1981, str. 715)

⁸ Zgodovina VKP(b), kratki kurz, Ljubljana 1946, str. 340.

da oblasti ni mogoče osvojiti brez nasilja in oborožene akcije, toda pri tem so se morali prilagajati trenutnim razmeram. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 so s politiko OF in zagovarjanjem takojšnjega oboroženega boja proti okupatorju ne glede na žrtve zavzeli osrednje mesto v političnem in vojaškem prostoru v narodnem odporu proti okupatorju in tako v svoje vrste in pod svoje okrilje spravili tudi številne slovenske domoljube. Za Kominterno so bila demokratična narodno-osvobodilna gibanja že prva stopnja na poti do zmage svetovne sovjetske revolucije. Boj zatiranega malega naroda, v katerem je partija prevzela vzvode oblasti v svoje roke, je po definiciji leninistične teorije postal prva faza boljševistične revolucije. To je bila priprava na drugo fazo, na boljševistično revolucijo, v kateri so načrtovali obračun tudi z vsemi demokratičnimi gibanji in zavezniki iz prve faze. Partija se je ob podpori sopotnikov v OF proglasila za vodjo naroda in kot avantgarda vseh delovnih ljudi pod plaščem narodno-osvobodilnega boja vodila razredni boj in v imenu najširših slojev prebivalstva prišla na oblast. Če bi bil njen boj samo boj proti okupatorju, je gotovo, da med vojno in po njenem koncu zagotovo ne bi bilo množičnih pobojev. Nedvoumno je, da je prav okupacija komunistični partiji na Slovenskem omogočila izvedbo revolucije.

Druga pomembna značilnost medvojnih dogodkov na Slovenskem je v tem, da okupacija in okupacijski režim nista bila povsod enaka. Slovensko ozemlje, ki je bilo pred drugo svetovno vojno sestavni del kraljevine Jugoslavije, je bilo plen treh sosednjih fašističnih držav, ki so si ga razdelili in na njem vzpostavili tri različne okupacijske sisteme. Končni cilji so bili pri vseh nedvoumno enaki, le metode in sredstva, ki so jih uporabljali, so bila različna. Ob zmagi sil osi se zato Slovincem ni obetalo drugega kakor popolno narodno izničenje. Razmejitve med okupacijskimi območji in potek meje sta neposredno vplivali na razvoj medvojnih dogodkov. Narodni svet, ki je v aprilskih dneh leta 1941 nastopal kot politični zastopnik slovenskih interesov, si je sicer ob jugoslovanski kapitulaciji najprej prizadeval, kar naj bi bilo manjše zlo, da bi predvojno Slovenijo zasedel en sam okupator in da bi Slovenija ostala ena upravna enota. Ker so se interesi sosedov na slovenskih tleh že po tradiciji križali, so okupirano predvojno Slovenijo brezobzirno razkosali. Na razvoj medvojnih dogodkov v osrednji Sloveniji madžarska okupacija Prekmurja ni imela posebnega vpliva. Nedvoumno bolj pomembna je bila razmejitev slovenskega ozemlja med Nemčijo in Italijo. Natančen potek te razmejitve ni bil takoj določen, na dokončno razmejitev pa je vplivalo tudi razpoloženje krajevnega prebivalstva. Italijani med Slovenci nikdar niso uživali posebnega spoštovanja, na nemški red in višje mezde pa je bilo zlasti med delavstvom kar precej navdušenja. V obdobju sovjetsko-nemškega pakta, t. j. do nemškega napada na Sovjetsko zvezo, so bili Nemcem bolj naklonjeni tudi komunisti, ki so aktivno delovali tudi za to, da bi se meja med Italijo

in Nemčijo premaknila v nemško korist.⁹ Čeprav sta si bila italijanski fašizem in nemški nacizem sorodna, je bil politični položaj v medvojni Sloveniji zaradi njunih posebnosti bolj zapleten. Za Slovence je imel enkrat bolj in drugič manj slabe posledice. Vendar pa je bilo tisto, česar ni bilo mogoče doseči pri enem okupatorju, mogoče vsaj poskusiti še pri drugem. Že dejstvo, da sta bila prisotna dva, je omogočalo neke vrste izbiro. Mogoč je bil prehod od bolj k manj slabemu in taktiko je bilo mogoče prilagoditi enemu ali drugemu okupatorju.

Nemški odnos do Slovencev je bil od vsega začetka brutalen in do kraja nasilen, poleg tega pa so Nemci imeli z njimi vnaprej izdelane načrte s seznamami za izseljevanje vred. Takoj in brez oklevanja so uničevali slovenstvo na vseh okupiranih območjih, kolikor so le mogli. Ukinili so prejšnjo upravo, uničili slovenske kulturne ustanove, društva in vse, kar je spominjalo na slovenski značaj krajev, ki so jih okupirali. Za utrditev nove južne meje so v nemška taborišča izselili cela območja, nanje pa preselili nemške Kočevarje z italijanskega okupacijskega območja. Sprva blaga italijanska okupacija Ljubljanske pokrajine je bila v primerjavi z nemško prav blagodejna. Italijani so ravnali drugače, saj se v okupirani deželi niso imeli na kaj nasloniti. Pri načrtovani italijanizaciji Slovencev so se zanašali na večvrednost večtisočletne rimske kulture. Slovcem so pustili kulturno avtonomijo in sodelovanje v upravi; še naprej so delovale tudi slovenske kulturne in gospodarske ustanove ter društva. Njihov največji sovražnik so bili primorski emigranti, ki so v predvojno Slovenijo pribežali zaradi fašističnega nasilja po prvi svetovni vojni in so ves čas aktivno delovali in se borili proti fašizmu in proti Italiji. Zelo pomembna razlika med nemško in italijansko okupacijo je bila tudi v tem, da so nemški okupatorji slovenska ozemlja vključili v svoj obstoječi upravni sistem in jih podredili centrom v nemškem zaledju ter že leta 1942 mobilizirali slovenske vojaške obveznike v svojo vojsko, medtem ko so Italijani Ljubljanski pokrajini priznali poseben status, slovenskim vojaškim obveznikom pa tudi ni bilo potrebno služiti v okupatorski italijanski vojski.¹⁰

Ker sta bila okupacijska režima pod Nemci in Italijani različna, so se razmere na Štajerskem in Gorenjskem močno razlikovale od razmer v Ljubljanski pokrajini. Prav tako so bile razmere v Ljubljanski pokrajini neprimerljive s Primorsko, ki je bila od konca prve svetovne vojne sestavni del Italije. Izkušnja prebivalstva z medvojnimi dogodki po pokrajinah je bila zato med okupacijo različna in je zaradi tega v njih veliko posebnosti. Ozadje dogodkov je bilo sprva

⁹ Znanih je nekaj primerov z Dolenjske, kjer so kmetje pod vplivom komunistične propagande premikali mejnike v nemško korist. Italijanska vojska je ustrelila skupino kmetov, ki si je prizadevala, da bi tudi Trebnje zasedli Nemci.

¹⁰ Statut Ljubljanske pokrajine in njena priključitev k Italiji sta bila razglašena 3. maja 1941.

pogosto precej nejasno in neprepoznavno. Obnašanje prebivalstva je bilo v prvi vrsti odziv na ravnanje okupatorjev, iz lastne izkušnje in prizadetosti se je odzivalo tudi na dogodke, ki so povzročili razkol med Slovenci. Zaradi vpletenosti več okupatorjev v medvojne dogodke na Slovenskem je za njihovo razjasnitev potrebno upoštevati tudi njihove medsebojne odnose. Prav tako moramo odnose enega ali drugega okupatorja do protikomunistov primerjati z njihovim odnosom do komunistov. V navzkrižju interesov je vsak na svoj način poskušal izrabiti drugega proti drugemu. Vsak je imel svoj račun in nekateri so sodelovali tajno, drugi pa javno in legalno. Pri tem je imel vsak svoje razloge. Ker se vojna ni odločala na slovenskih tleh, v marsičem pa se je revolucija, so se pri tem vsi obračali predvsem na razplet vojne na svetovnih bojiščih.

Z italijansko okupacijo Ljubljanske pokrajine so se nacisti odrekli staremu velikonemškemu načrtu o nemškem prodoru do Jadrana in pri tem žrtvovali nemški narodnostni otok na Kočevskem, ki je po preselitvi Kočevarjev postal glavno partizansko oporišče. Zaradi tega so se partizani zatekali prav na območje, ki bi bilo sicer zanje nedvomno najbolj neprijazno. Na nemško povezanost z dogodki v Ljubljanski pokrajini je mogoče in je potrebno pred italijansko kapitulacijo kljub temu računati.¹¹ Odnosi med Italijani in Nemci so se glede na razplet na svetovnih bojiščih zaostrovali, že v prvih mesecih leta 1943 pa je postajalo vse bolj jasno, da je Italija vojno izgubila in da se bo poslej poskušala predvsem reševati. Za uspeh boljševistične revolucije v Sloveniji je bila italijanska več kot dvoletna okupacija Ljubljanske pokrajine odločilna. Revolucija pod nemško okupacijo zagotovo ne bi mogla zajeti tako velikih razsežnosti. Boljševistična revolucija se je najbolj razširila in razvnela prav v Ljubljanski pokrajini, kjer so Italijani Slovincem pustili delno kulturno avtonomijo in kamor se je lahko zateklo veliko beguncev z območij, ki so jih okupirali Nemci. Ljubljana je bila pod italijansko okupacijo slovensko narodno in politično središče, pa četudi je bila zaradi italijansko-nemške meje od nje odrezana vsa Gorenjska, prav tako pa tudi drugi deli nekdanje Dravske banovine in druga območja s slovenskim prebivalstvom. Čeprav je postala samo upravno središče nove pokrajine, je bil njen pomen veliko večji, kajti v njej so v omejenem obsegu še naprej delovale vse najpomembnejše slovenske kulturne, gospodarske, znanstvene in druge ustanove. V Ljubljano, ki so jo Italijani februarja 1942 obdali

¹¹ Med različnimi znaki in sumi, ki jih moremo navezati tudi na nekdanje sovjetsko-nemško zavezništvo med paktom Hitler-Stalin, je zanimiv predvsem protikomunistični letak 22. maja 1942. Z več navedenimi primeri izpričuje sodelovanje najvišjega partijskega vodstva z Gestapom, ki naj bi med drugim 5. aprila 1942 omogočil osvoboditev Zdenke Kidrič – Marjete, načelnice Vosa, iz italijanskega zapora (bolnišnice), v dogovoru z Borisom Kidričem pa naj bi vplival na destabilizacijo razmer v Ljubljanski pokrajini. Na letak se je partija odzvala s protinapadom v Slovenskem poročevalcu, 2. junija 1942, str. 6 v članku Laž in kleveta zakrivata izdajstvo. Pod obtožbo, da je »javno ponavljal ostudno laž, da OF sodeluje z Gestapom«, pa je bil 29. junija 1942 na Ježici ustreljen Franc Strah. (Ljubljansko Posavje v ljudski revoluciji, Ljubljana 1985, str. 225)

z bodečo žico, so se zatekali begunci in v Ljubljani so bile tudi centrale političnih strank, ki so poskušale razgibati legalno in ilegalno politično dogajanje in obnoviti stare zveze, v kolikor je bilo pod okupacijo to mogoče. Nekdanja glavna delitev slovenske politike na vse bolj neenotna liberalni in katoliški tabor se je s pojavom komunistične OF in z izbruhom komunističnega nasilja vse bolj umikala delitvi na komunistični in protikomunistični tabor. V razreševanje političnih vprašanj se je ob močni propagandi, ki jo je spremljala intenzivna obveščevalna dejavnost, vse bolj uveljavljalo nasilje in tudi ovajanje. Ker je bila nad obema taboroma italijanska okupacijska oblast, je bilo zato za razvoj dogodkov zelo pomembno, kakšne pozicije si bodo eni ali drugi pridobili pri Italijanih. Zaradi komunističnega nasilja so protikomunisti prehajali v čisto legalne odnose, medtem ko so bili komunisti bolj uspešni pri ilegalnih.¹²

Po prvih neuspešnih poskusih na Gorenjskem, kjer bi bila izpeljava revolucije po marksistično-leninistični teoriji že zaradi številčnosti delavstva najbolj primerna, se je za partijsko vodstvo izkazalo, da so za uspeh njenega revolucionarnega boja najugodnejši pogoji v Ljubljanski pokrajini. In dogodki v Ljubljanski pokrajini so bili zares vrh medvojnega političnega, ideološkega in vojnega spopada med Slovenci. Nikjer drugod dogodki med vojno niso bili tako razvidni in tako nedvoumni, da iz njih ne bi bilo mogoče izluščiti njihovega ozadja in njihove narave. Prav na območju Ljubljanske pokrajine je bilo med okupacijo glavno politično prizorišče in glavno bojno polje med revolucionarji in protirevolucionarji ter med komunisti in protikomunisti na Slovenskem. In čeprav so bili dogodki tukaj zelo jasni in razpoznavni, jih drugod, pa tudi v sami Ljubljani, kljub temu niso mogli prav razumeti. Slovenska duhovna, politična in vojaška drama se je tukaj in v teh dogodkih odvijala v svoji avtentični podobi in v dogodkih je bilo mogoče že zgodaj prepoznati boljševidniško roko.

Zunaj Ljubljanske pokrajine so bili dogodki v drugačnih okoliščinah vsaj navidezno drugačni. Nenazadnje pa se je tudi tam izrisoval precej podoben, le manj prepoznaven proces. Ozadje je bilo enako, le strategija in taktika boja sta bili prilagojeni drugim razmeram. Tudi v dogodkih zunaj Ljubljanske pokrajine je bilo mogoče spoznati, da jih je usmerjala ista revolucionarna sila, vendar le z bolj vabljivim in prepričljivim narodno-osvobodilnim videzom. Slovenci zunaj Ljubljanske pokrajine so bili sicer bolj izpostavljeni okupatorjevemu nasilju, zato pa niso mogli prav dojeti dogodkov, ki so Slovence v Ljubljanski pokrajini

¹² E. Kardelj je 14. 12. 1942 (Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, str. 556) Titu sporočal: »Že sedaj imamo Italijane, ki dajejo podatke, nekateri tudi bombe. Če bomo utrdili naše položaje pri Italijanih, bo na kraju naš posel veliko lažji.« Prav tako se je Kardelj junija 1942 v Ljubljani zadržal »pre svega zbog veza što smo ih uspostavili sa Italijanima«. (E. Kardelj 25. 12. 1951, v: V. Dedijer, Novi prilozhi II, str. 1201)

tako usodno razdelili. Kakor danes, jim tudi takrat ni bilo razumljivo, da je en del Slovencev v Ljubljanski pokrajini vzel orožje od okupatorja, da bi se lahko branili pred partizani. Razumeti jih niso mogli, dokler niso tudi sami izkusili podobnih brezupnih razmer, kot so jih ljudje na Dolenjskem in Notranjskem že v prvem letu italijanske okupacije. Po ubojih in atentatih na neoborožene ljudi v Ljubljani in po podežlju se je ogroženo in povečini katoliško prebivalstvo v strahu in negotovosti za svoj fizični obstoj in preživetje uprlo boljševizmu, pa čeprav med italijansko okupacijo in z italijanskim orožjem ter privoljenjem.

Poleg pomembnih razlik, ki so obstajale med nemško in italijansko okupacijo, so velike razlike nastale tudi znotraj istega okupacijskega območja. Italijanska okupacija Ljubljanske pokrajine tudi pod tem vidikom močno odstopa od nemške. Pogoji za izvedbo boljševisistične revolucije v Ljubljanski pokrajini so bili ugodnejši prav zaradi raznolikosti razmer, ki so jih dopuščali Italijani. Osvobojena ozemlja ali t. i. sovjetske republike, na katerih je partija z odbori OF vzpostavljala revolucionarno boljševisistično oblast, so prav tako lahko nastajala predvsem na območjih pod italijansko okupacijo.

Pogleda na medvojne dogodke iz Ljubljane in iz drugih večjih krajev pokrajine ni mogoče enačiti s pogledom s podeželja. Še manj je mogoče enačiti doživljanje vojne med ljudmi v Ljubljani ali na podeželju. Varnost in možnost preživetja je bila v Ljubljani, ne glede na težke okupacijske razmere, neprimerno večja kot na podeželju, kjer so ljudje živeli v stalnem strahu za življenje in imetje in so bili na milost in nemilost prepuščeni usodnosti trenutka, na katerega niso imeli večjega vpliva. Revolucija je za življenje posameznika na podeželju predstavljala nedvomno večjo nevarnost kakor v večjih središčih pod nadzorom okupatorja, kjer je bila tudi možnost delovanja protikomunistov večja. Poleg boljševisistične revolucije je podeželje prizadelo še okupatorjevo maščevanje nad neoboroženimi prebivalci zaradi partizanskih akcij.

Nastajanje prvih samoobrambnih vaških straž, ki so pozneje dobile tudi nekoliko širše politično obeležje, je bila neposredna posledica nevzdržnega stanja, ki ga je partija povzročala prav na podeželju. Strah pred poboji in rekvizicijami ter boj za preživetje so odtehtali vse pomisleke. Zaradi komunističnega nasilja ni bilo velike izbire. Po drugi strani je partija z nastankom vaških straž pod tujo okupacijo dosegla pomemben taktičen uspeh. Izzvala je državljansko vojno, hkrati pa je uresničevala Leninovo prizadevanje, da bi zunanjo, t. i. imperialistično svetovno vojno, spremenil v notranjo, t. j. v državljansko vojno za zmago boljševisistične revolucije in prevzem oblasti.¹³

¹³ Günter Nollau, Die Komintern, vom Internationalismus zur Diktatur Stalins, Kassel 1964, str. 8.

Med katoliškim podeželjem in bolj liberalnim mestnim ter primestnim okoljem, ki je bilo v boju proti katoliški cerkvi tudi do proticerkvenega in protiverskega komunizma bolj dojemljivo, se je nasprotje zaradi odnosa do okupacije in protikomunističnega odpora še poglobilo. Mesto ni bilo sposobno razumeti ravnanja podeželja, dokler ni tudi samo doživelo komunizma v njegovi čisti obliki. Primerjava žrtev danes nesporno potrjuje, da je bilo podeželje med vojno in revolucijo pod hujšimi pritiski, da je neprimerno bolj krvavelo in da je utrpelo neprimerno večji krvni in materialni davek. Obenem je nesporno, da je boljševidem na teh območjih povzročil več žrtev kakor okupator.¹⁴ Iz primerjave povzročenih žrtev in okoliščin pri povzročenih žrtvah zato izhaja nesporno dejstvo, da v medvojnih dogodkih v Ljubljanski pokrajini ne moremo prepoznati osvobodilnega boja.

Medvojni dogodki v Ljubljanski pokrajini in drugod na Slovenskem so bili tesno povezani z dogodki po svetu, predvsem s potekom vojne na svetovnih bojiščih in s pričakovanjem povojne ureditve Evrope. Prav tako je položaj nemškega in italijanskega orožja v Rusiji, v severni Afriki in v zahodni Evropi vplival ne le na moralo okupatorjev, ampak tudi na njihovo ravnanje in na njihov odnos do Slovencev. Ko so bili na višku svoje moči in so na frontah napredovali, so bili ostrejši, ko pa jim je šlo za nohte, so bili bolj popustljivi. Čeprav so zaradi partizanskih in vosovskih akcij, maščevanja okupatorjev in protikomunističnega odpora tudi na slovenskih tleh zavlada prave vojne razmere, je bilo tako okupatorjem kot tudi komunistom in protikomunistom popolnoma jasno, da se vojna ne bo odločala v Sloveniji, da pa je zelo pomembno, kako bodo pričakali konec vojne in kdo bo takrat zasedel Slovenijo. Medvojni dogodki na Slovenskem so zato potekali pod močnim vplivom zunanjih dogodkov, ki so nazadnje odločili tudi izid državljanske vojne. Poleg okupacije in revolucije je tudi zunanjepolitični razplet ob koncu vojne omogočil, da je komunizem v Sloveniji prišel na oblast.

Tako komunisti kot tudi protikomunisti so med vojno igrali na svojo zunanjepolitično karto. Protikomunisti so se zanašali na prihod zahodnih zaveznikov in na zmago demokracije, komunisti pa na prihod Rdeče armade in na zmago svetovne komunistične revolucije.¹⁵ Zunanjepolitični položaj je bil za protikomuniste slabši, kajti niti leta 1943 niti pozneje ni prišlo do pričakovanega izkrcanja zahodnih zaveznikov v Istri in Dalmaciji. Večji del protikomunistične strani je za seboj nosil tudi breme izsiljenega sodelovanja z okupacijskim režimom. Edino pravo upanje komunistov pa je bila od vsega

¹⁴ Kot v op. 5.

¹⁵ E. Kardelj je 29. aprila 1945 CK KPS poslal depešo, ki jo je zgovorno končal z besedami: »Trst je vaša glavna partijska naloga danes.« (NOV na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, str. 1107)

začetka Sovjetska zveza. Komuniste je vseskozi odlikovala neomajna vera v zmago sovjetskega orožja. Zavedali so se, da lahko samo z zmago Rdeče armade pridejo na oblast. Do zahodnih zaveznikov so bili sovražni, ker so bili njihovi razredni nasprotniki, ki bi jim lahko v trenutku preprečili prevzem oblasti. Proti njihovem načrtovanem izkrcanju so bili pripravljeni, da se jim z vsemi sredstvi uprejo.¹⁶

Temeljna razlika, ki je komuniste ločevala od drugih, je bila že od samega začetka v dejstvu, da je bila KPS del Kominterne in njene politike. Po načelu, da hoče biti učenec boljši od učitelja, so bili vodilni slovenski komunisti neizprosni boljševiki, ki so dosledno uresničevali Stalinovo voljo, kajti Kominternina je postala orodje v njegovih rokah. Stalin je postal vodja, učitelj in prijatelj proletariata ter vseh zatiranih. Na 7. kongresu Kominterne leta 1935 so pred mednarodno delavsko gibanje postavili glavno nalogo in največjo dolžnost, da z vsemi močmi podpira Sovjetsko zvezo in se bori proti njenim sovražnikom.¹⁷ V skladu s to politiko so slovenski komunisti med nemško-sovjetskim paktom napadali in obsojali zahodni imperializem, ker se je pred tem na škodo Sovjetske zveze pogajal s Hitlerjem. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo pa so pozivali na brezkompromisen boj proti nacizmu in obsojali vse tiste, ki so bili do oboroženega boja na višku nemške moči zadržani ali pa so se zavzemali za taktiko čakanja.¹⁸ Ker so bili kot fanatični verniki stalinskih dogem obremenjeni zlasti z dogmo o dveh fazah revolucije, po kateri je bilo v drugi fazi potrebno obračunati z vsemi potencialnimi nasprotniki komunizma, so vsaki Stalinovi napovedi skorajšnjega konca vojne, v katero so neomajno verjeli, od spomladi 1942 sledili množični poboji.¹⁹ V pričakovanju hitrega konca vojne in zmage svetovnega komunizma so bili neučakani. Delovali so z železno disciplino in strogo hierarhično, kjer se je vsaka napaka in nedelavnost tudi

¹⁶ Ko so se ob načrtovanem izkrcanju zahodnih zaveznikov proti Neretvi pomikali četniki, je Tito marca 1943 v najbolj kritičnem trenutku, ko so bili partizani že popolnoma obkoljeni, poslal misijo na pogajanja k Nemcem s sporočilom, da imajo z njimi istega sovražnika: Angleže in četnike. (V. Dedijer, Novi prilozii II, str. 800–812). Ker je partija do zahodnjakov od vsega začetka gojila sistematično sovraštvo, ni bilo čudno, da so slovenski komunisti na trenutke bolj sovražili Angleže kakor Nemce. (Prim.: B. Godeša, Kdor ni z nami je proti nam, Ljubljana 1995, str. 261–263)

¹⁷ G. Nollau, Die Komintern, str. 70.

¹⁸ Prim.: Delo št. 2, avgust 1941. E. Kardelj je v članku Za osvobodilno fronto slovenskega naroda med drugim zahteval: »Ves slovenski teritorij mora postati eno samo bojišče, na katerem se bije boj od vasi do vasi, od hiše do hiše, od človeka do človeka.« (podčrtano), obj. tudi DLRS I, str. 75.

¹⁹ Sklep o prehodu v drugo fazo revolucije je najprej sprejel CK KPJ v začetku januarja 1942 na t. i. posvetovanju v bosanski vasi Ivančiči. Na tej podlagi so komunisti leta 1942 izvedli množične poboje v Črni gori in v Hercegovini. (Pavle Jakšič v: D. Vlahovič - S. Kačarevič, Velika Obmana, Beograd 1990, str. 82) Podobno je bilo tudi v Sloveniji. Ko je s tem sklepom v Ljubljano v začetku marca 1942 prišel Kardelj, so po mestnih ulicah takoj padle žrtve komunističnega terorja. Na novo etapo revolucije je Kardelj opozoril KPS že v pismu 10. januarja 1942 (DLRS I, str. 270), ko je zapisal: »Skratka treba je pripraviti tla za novo etapo našega boja, v katero že stopamo s hitrimi koraki in na kateri je treba neposredno okoli KP združiti vse delovne mase ...«

strogo kaznovala.²⁰ Taktiko in strategijo so podredili pričakovanemu razpletu na vzhodni fronti. Upali so, da bo z zmago sovjetskega orožja tudi Slovenija postala ena izmed sovjetskih republik.²¹

Kakor je za komuniste popolnoma jasno, da so se strogo ravnali po marksistično-leninistični teoriji razrednega boja in po navodilih iz Moskve, pa protikomunisti za svoj boj niso imeli niti posebne teorije niti se niso ravnali po priporočilih in nazadnje tudi ne po svarilih iz Londona. Komunisti so jih s svojo taktiko pred koncem vojne pripravili do tega, da jim niso več ničesar verjeli. Po večkratnih slabih izkušnjah se na opozorila iz Londona niso odzvali. Ker je bila jugoslovanska begunska vlada pod pritiskom zahodnih zaveznikov prisiljena s komunisti sestaviti skupno vlado, tudi razmerje protikomunistov do zahodnih zaveznikov, pri katerih so pričakovali podporo, zanje ni bilo ugodno. Okupacija za preživetje celih skupin prebivalstva in sploh za narodno preživetje v Ljubljanski pokrajini kmalu ni bila več edino in ne glavno vprašanje. Z roko v roki jo je spremljala revolucija, ki je bila zdaj bolj in zdaj manj neposredna ter prepoznavna in se je od pokrajine do pokrajine močno razlikovala. Prikrival jo je zunanji videz osvobodilnega boja, ki je bil v svoji avtentični obliki vabljev za vsakega slovenskega patriota, v svojem bistvu pa se je razodeval v podpori Sovjetski zvezi in svetovni boljševistični revoluciji. Narodno-osvobodilni boj na Slovenskem pod vodstvom komunistične partije je v sebi sicer združeval tudi prvine pravičnega boja zatiranega naroda, ki pa vendar po marksistično-leninistični teoriji ni predstavljal nič drugega, kakor prvo stopnjo sovjetske boljševistične revolucije. Narodno-osvobodilni boj je bil zato predvsem priprava na dokončen obračun ob koncu vojne z vsemi, ki niso bili na liniji CK KPS.

Ker ilegalna komunistična partija z razkritjem vseh svojih revolucionarnih ciljev ne bi žela takšnega uspeha, je revolucijo med okupacijo poskušala pred ljudmi prikriti. Svoj pravi obraz je odkrito pokazala samo takrat, ko se je počutila močno. Njeno ravnanje je bil vedno odgovor na trenutne razmere, ki se jim je spretno prilagajala. Ko je bila v težavah, je poudarjala narodno-osvobodilni boj, politično zavezništvo in versko svobodo, ko je bila na konju, pa revolucijo, razredni boj, boj proti cerkvi in proti veri itd. In ko je po vojni prišla trdno v sedlo, ni bilo nič nenavadnega, da je uvedla najtrši komunistični sistem.

²⁰ KPJ je bila partija kominternovskega tipa, ki se po svoji strukturi ni razlikovala od drugih leninističnih partij. Generalni sekretar partije, ki ga je postavila Komintern, je imenoval CK, ta pa navzdol vsa druga partijska telesa. (V. Dedijer, Novi prilozi III, str. 215)

²¹ B. Kidrič je med vojno stalno prepeval svojo omiljeno pesem »Slovenija svobodna sovjetska bodeš ti«. (V. Dedijer, Novi prilozi III, str. 136) Za Jugoslovanske državnike je socializem pred sporom z Informbirojem pomenil isto kot Sovjetska zveza. Prav tako je bila takrat močna parola, da mora biti pri nas enako kot pri Rusih, ker je najbolje, da postanemo sovjetska republika. (Ibidem, str. 207–208)

Za uspeh revolucije je bilo med okupacijo potrebno revolucijo tajiti. Za komunistično partijo se je med okupacijo najbolj splačalo, da je propagirala narodno-osvobodilni boj. Zaradi osvobodilnega boja je v partizane in nato v partijo prišlo največ ljudi. Partija je zato Slovencem od začetka v osnovi lagala. Ker so bili njeni cilji že pred vojno znani, se v javnosti pred ljudmi z avtentičnim imenom ni pojavljala. Njeni člani so bili v ilegali vse do leta 1948.²² OF je bila njen otrok. Formalno je bila sicer koalicija, dejansko pa le drugo ime za partijo.²³ Kakor je partija delovala pod imenom OF, da bi ljudi lažje pridobila zase, je iz istih vzrokov prikrivala revolucijo s poudarjanjem narodno-osvobodilnega boja. Politične nasprotnike je kot svoje razredne sovražnike razglasila za narodne izdajalce takoj, kakor hitro so se oglasili proti njeni politiki takojšnjega oboroženega boja.²⁴ Ne glede na žrtve in izbiro sredstev jih je prisilila, da so sprejeli igro, katere scenarij je bil že pripravljen, čeprav je bil dokončni izid še pod pogojem sovjetske vojaške zmage.²⁵

Revolucija je za okupacijo druga značilnost medvojnih dogodkov. Ker je bila za partijo zmaga boljševistične revolucije na Slovenskem glavni cilj, je bilo temu cilju vse drugo podrejeno. Vsako njeno dejanje, naj bo še tako nenavadno in nerazumljivo, je mogoče razumeti samo v njeni revolucionarni logiki in načrtu, ki je vodil k uresničitvi tega cilja. Komunistično taktiko in tehniko delovanja ter smiselnost komunističnih je mogoče v množici posameznih dogodkov pogosto razumeti samo v širšem smislu izvedbe boljševistične revolucije. Prikrita revolucija, ki ji ni bilo mar za življenja posameznikov, je za dosego svojega cilja namenoma izzivala maščevanje okupatorja. Vrh partije je za svoje revolucionarne cilje z ovajanjem nevšečnih dvomljivcev in s streljanjem talcev okupatorja uporabil tudi neposredno. Tako se je na prav prefinjen način znebil morebitne opozicije v OF, partijo pa notranje čistil.²⁶ Z narodno-osvobodilnih pozicij so žrtve okupatorja pred ljudmi opravičevali, dejansko pa je s poboji in revkizicijami ustvarjali protirevolucijo in jo ožigosali z narodnim izdajstvom.

Partija je brez zadržkov in z vsemi razpoložljivimi sredstvi kmalu po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo začela z revolucionarnim osvobodilnim bojem,

²² KPJ je bila v ilegali do 5. kongresa, od 21. do 28. julija 1948. Njeno članstvo je bilo do takrat v strogi tajnosti. Med vojno je CK KPS partijskim organizacijam izrecno poudarjal: »Partijske organizacije v četah, bataljonih in brigadah so in morajo biti ilegalne.« (Jesen 1942, 368. Okrožnica CK KPS 17. november 1942)

²³ Kardelj je tako Titu 14. decembra 1942 sporočil: »Naš Pokrajinski komite za Primorsko ni imel za potrebno, da bi ustanovil vodstvo OF tudi s sodelovanjem zaveznikov.« (Jesen 1942, 548)

²⁴ Delo, št. 2, konec avgusta 1941, str. 4. (B. Kidrič, Izdajstvo reakcionarne buržoazije nad lastnim narodom, obj. tudi: DLRS I, str. 77) »... Iz tega poskusa borbe proti OF pa se je treba zavedati izkušnji: 1) Kdor koli danes kakor koli napada KP, ta vrši protinarodno delo, ta se je znašel na isti liniji z nemškimi in italijanskimi fašisti ...)

²⁵ Kardelj je 22. novembra 1942 pisal J. Avšiču: »Naša politika mora biti taka, da bo belogardistično-mihajlovičevska zalega do kraja ostala zaveznik okupatorjev in ne bo mogla delati nobenih manevrov.« (Jesen 1942, str. 431)

²⁶ Prim.: Angela Vode, Skriti spomin, Nova revija, Ljubljana 2005, str. 96.

s katerim je na koncu vojne prišla na oblast. V medvojne dogodke je stopila aktivno in je bila zato tudi njihovo gibalno. Bila je neustavljiva v nameri, a čeprav obrobna, vendar monolitna in ideološko vplivna internacionalistična stranka, s taktično prilagojeno igro brezkompromisno izpelje sovjetsko revolucijo in prevzame oblast v Sloveniji po boljševiškem vzoru.

Ne moremo mimo ugotovitve, da je bilo ozadje partizanskih vojaških akcij predvsem politično in da so bili partizani »tako po sestavi moštva in poveljniškega kadra kakor tudi na idejno politično usmerjenost in notranje odnose revolucionarna politična vojska«. ²⁷ Partija je taktiko vojaške in politične aktivnosti sproti prilagajala novim razmeram. Edini pravi kriterij so bile njene koristi v strateškem načrtu izvedbe revolucije. Rdeča nit, ki se je vlekla skozi vse njeno taktično prizadevanje, je bilo razbitje »reakcionarne linije na narodno osvobodilnih pozicijah«. ²⁸ Kardelj je bil prepričan, da je razbitje na teh pozicijah nujno, ker je »ravno v narodno osvobodilni borbi najlažje izolirati reakcijo od osnovnih ljudskih množic«. ²⁹ Partija si je zato med vojno v prvi vrsti prizadevala, da bi v antifašistični boj pod njenim vodstvom pritegnila najširše sloje prebivalstva, da bi na bojni osnovi utrdila zvezo med partijo in osvobodilnim gibanjem ter s tem postavila temelje pravi boljševiški revoluciji. Po drugi strani je partija podpihovala neenotnost protirevolucionarne politike v vrhovih protikomunističnih strank, ki so bile njen glavni sovražnik. Partija je bila odločena razbiti svojega notranjega sovražnika prav na vprašanju odnosov do zunanjega. Pri tem je bila pripravljena uničiti celo socialne skupine, ki bi ovirale njen boj in so bile »objektivno glavna oporišča sovražnika«. ³⁰ Protikomunističnim in protirevolucionarnim krogom je že od samega začetka napovedala nepopustljiv boj, ki naj bi bil toliko lažji, če bi »Osvobodilna fronta znala do kraja zajeti katoliške množice«. ³¹

Glavno prizadevanje partije je bilo vseskozi usmerjeno k izničenju in nevtralizaciji politike svojih nasprotnikov. Ko se je tradicionalna politika v prvem obdobju okupacije le sporazumela ob vprašanju obnove Jugoslavije in podpore Mihajloviću, je partija zato zavzela bolj radikalno stališče in vneto zagovarjala slovenske narodne pravice vključno s pravico do samoodločbe. Čeprav niti pri tem niti pri drugih narodnih zahtevah in parolah ni resno mislila, ker je bila to le njena taktika, pa je prav s tem dosegla najboljše uspehe.

²⁷ NOV na Slovenskem 1941–1945, str. 1034; B. Kidrič je sredi novembra 1942 poudarjal: »Zavedati se, da smo politična vojska s političnimi nalogami in dolžnostmi.« (Jesen 1942, str. 343)

²⁸ Strategija in taktika osvobodilne borbe, predavanje E. Kardelja v partijski šoli CK KPS na Rogu marca 1944. (ARS, AS 1500, XV/1944)

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Delo, št. 2, konec avgusta 1941, str. 4.

Prve oborožene akcije proti okupatorju in uporaba slovenskih narodnih simbolov so pri partizanih vsaj v začetnem obdobju vojne potrjevale njihovo narodno prepoznavnost, toda že pri ustanavljanju prvih proletarskih brigad so slovensko trobojnico zamenjali z rdečo zvezdo.³² Pokrivalo slovenskih partizanov, ki so ga zaradi značilne trirogljate oblike imenovali triglavka, pa sploh ni bilo slovenskega izvora. V španski državljanski vojni je bila ta katalonska uporniška kapa priljubljena med republikanci, slovenski partizani pa so jo šele med vojno, od aprila 1942, prevzeli od hrvaških.³³ Ker je proletarski internacionalizem že po Leninovem načelu zahteval, da so interesi ene dežele podrejeni mednarodnemu proletarskemu boju in je tudi Kominterna kmalu postala instrument sovjetske zunanje politike,³⁴ so slovenski komunisti prve boje in revolucionarne izkušnje nabirali prav v Španiji. Kakor je bila Komunistična partija Slovenije ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo z oboroženim bojem zavezana pomagati pri obrambi prve socialistične države na svetu, tako je svojo internacionalistično dolžnost izpolnjevala že prej s pošiljanjem prostovoljcev v Španijo. In slovenski komunisti so se pod vplivom sovjetskih agentov, med katerimi je bil tudi Tito,³⁵ prav v Španiji navzeli boljševidičnih metod in navad in se z njimi vračali v Slovenijo. Že pred vojno so začeli sestavljati sezname političnih nasprotnikov za likvidacije. Med vojno so s sestavljanjem nadaljevali, vendar pa pri tem še nekaj časa niso bili organizacijsko sposobni, da bi likvidacije v tako velikem obsegu lahko izvedli.³⁶ V pričakovanju hitrega konca vojne je Kidrič sredi leta 1943 v Ljubljano sporočil, naj »Vos prične s sistematičnimi likvidacijami narodnih izdajalcev v skladu z razvojem priilik«.³⁷ Na seznamih za likvidacijo je bilo takrat v dveh fazah predvidenih okrog 20.000 ljudi, zlasti inteligence, v Ljubljani in še enkrat toliko zunaj nje.³⁸ Ko je vodstvo

³² Kominterna je ustanavljanje proletarskih brigad in uporabo partijskih simbolov poleti 1942 strogo prepovedala. Na seji CK KPS 10. avgusta 1942 (Kardelj, Kidrič, Leskošek in Maček) so zato Proletarsko brigado preimenovali v Prvo udarno brigado in prepovedali nošenje značke s srpom in kladivom na rdeči zvezdi. Obenem so sklenili, da je bila linija CK KPS v bistvu pravilna, zato pa so okrepili kampanijo proti sektaštvu. (DLRS III, str. 491)

³³ Drago Suhi, Prvi dolenski partizanski bataljon, Novo mesto 1996, str. 132.

³⁴ G. Nollau, Die Komintern, str. 70.

³⁵ Čeprav je bil še leta 1945 natisnjen referat Moša Pijade o zgodovini KPJ (okrožna tehnika »Aškerc«), v katerem je avtor omenjal, da se je Tito »udeležil tudi kot prostovoljec španske revolucije«, je v povojni Jugoslaviji veljalo prepričanje, da Tito nikoli ni bil v Španiji. Spominov Salvadorja Dalija (Alain Bosquet, Conversations with Dali, ubuclassis 2003, str. 24, prevod iz francoskega izvirnika iz leta 1966) doslej ni nihče resno upošteval. Vsebinska je dovolj presenetljiva, zato pa je zdaj toliko bolj jasno, da je bil Tito zares v Španiji, saj se je Franca Rozmana - Staneta, ki mu ga je Kardelj predlagal za poveljnika partizanskih enot v Sloveniji, spomnil še iz Španije. (Dokumenti organov in organizacij narodno-osvobodilnega gibanja v Sloveniji [DOONOGS] alias DLRS IX, str. 142)

³⁶ Neizpeljan načrt t. i. šentjernejske noči (po znanem pokolu Huguenotov v Franciji 1572) v Ljubljani. Iz pisma Vladimirja Krivica Zdenki Kidrič - Marjeti 30. septembra 1942. (ARS, Odd. I, VOS II-1, a.e.174)

³⁷ DOONOGS VIII, Ljubljana 2001, str. 411.

³⁸ »Vodstvo KPS je mnenja, da bo v glavnem pobita vsa slovenska inteligenca, ki ji je na poti in zelo praktično je, da je vsa tu, da ne bo nobene škode za Slovence, če nekaj let ne bo imela dovolj izobraženstva. Slovenija bo samo majcen košček velike Rusije. Poleg tega ima Rusija dovolj inteligence, ki bo nadomestila manjkajočo. ... Likvidacija 40 tisoč ljudi na narod kot tak ne bi to imelo posebnega pomena, ker bi predstavljalo samo cirka 2 do 3 % celotnega prebivalstva. V Rusiji je revolucija požrla 5 % ljudi.« (Ulična in hišna zaščita OF, 29. junij 1943, dmb. arhiv)

KPJ maja 1944 ustanovilo Ozno, ki je v Sloveniji prevzela ves vosovski aparat, so se na obračun in na prehod v drugo fazo boljševistične revolucije ob koncu vojne načrtno pripravili. Samo med Slovenci so v nekaj dneh hladnokrvno pobili več deset tisoč ljudi.

Potek medvojnih dogodkov

Za razpoznavnost dogajanja med drugo svetovno vojno na Slovenskem je sicer potrebno medvojne dogodke smiselno obravnavati v krajših kronološko in vsebinsko zaokroženih obdobjih, vendar pa jim moramo pozorno slediti od začetka do konca in jih jemati kot celoto. V zaporedju dogodkov je mogoče zaznati njihovo notranjo povezanost in med njimi so tudi dogodki, ki so zaradi izjemnih posledic postali prelomni. Ker je svetovno dogajanje med vojno močno vplivalo na razvoj dogodkov na Slovenskem, so dogodki na slovenskih tleh v mnogih pogledih že posledica tega, kar se je dogajalo po svetu.

Brez upoštevanja prepletenosti domačih in zunanjih dogodkov tudi ni mogoče razumeti medvojnih dogodkov na Slovenskem. Tako je bilo ob izbruhu in tako je bilo ob koncu druge svetovne vojne.

Z nemškim napadom na Jugoslavijo se je vojna v Sloveniji 6. aprila 1941 začela, v nekaj dneh pa ji je glede na njeno vojaško moč in zlasti notranjo neenotnost ter glede na tedanje razmerje med velikimi silami pričakovano sledila tudi hitra okupacija.³⁹ Usodo predvojne Jugoslavije je že 27. marca 1941 zapečatil vojaški udar v Beogradu, s katerim je del vojske in srbske politike po prizadevanju angleških tajnih služb in ob spontanih množičnih demonstracijah proti podpisu pristopa k trojnemu paktu s 25. marca 1941 hotel rešiti srbsko čast. Čeprav nova pučistična vlada v Beogradu pristopa k trojnemu paktu ni nikoli uradno preklicala in je bila do Nemčije še bolj neodločna kot prejšnja ter se je zanašala na neoprijemljivo nemško razumevanje, se je Hitler že na dan vojaškega udara odločil, da bo Jugoslavijo napadel in jo uničil še pred napadom na Sovjetsko zvezo.⁴⁰ Vojaški udar je za Hitlerja pomenil enega prvih diplomatskih neuspehov. Po dolgotrajnih prizadevanjih in pritiskih za pristop k paktu ga ni več prenesel in ga nikakor ni mogel razumeti za notranjo jugoslovansko zadevo, kot je zatrjevala nova vlada, v katero so pučisti postavili večino ministrov strmoglavljene vlade s Hrvati in Slovenci vred, ki so se prej s pristopom k trojnemu paktu strinjali.

Jugoslovanska vlada Cvetković-Maček, ki je vedela za Hitlerjev načrt napada na Sovjetsko zvezo, se je za pristop k trojnemu paktu ne glede na naravo in dolgoročne cilje nemškega nacizma dolgo pogajala. Dobro se je zavedala nemške in zlasti italijanske nevarnosti za obstoj države in si s knezom Pavlom,

³⁹ Pri odločanju o pristopu k trojnemu paktu je vojni minister v Cvetkovičevi vladi, general Petar Pešić, v kronskem svetu prepričal kneza Pavla, da se Jugoslovanska vojska pred Nemci ne bi mogla braniti več kot šest tednov, tudi če bi se umaknila v bosanske hribe. Večji del države z glavnimi mesti naj bi bil po njegovi oceni v nemških rokah v enem tednu in četudi bi državi hoteli pomagati Američani, bi bilo Jugoslavije konec, še preden bi prišla njihova pomoč. (Aleksander Bajt, Bermanov dosje, Ljubljana 1999, str. 707)

⁴⁰ Prav tam, str. 720.

ki je držal niti državne politike v svojih rokah, predvsem prizadevala, da bi državo obvarovala pred vojno. Jasno je bilo, da je Jugoslavija samo drobiž v igri velikih. Za ohranitev državne celovitosti in nevtralnosti, ki jo je razglasila ob nemškem napadu na Poljsko in ob začetku druge svetovne vojne, je morala v spremenjenih razmerah voditi zelo spretno diplomatsko politiko. Svojo dolgoročno usmeritev je pokazala s prenosom zlatih rezerv Narodne banke v Veliko Britanijo in nato v ZDA na začetku svetovnega spopada. Vse drugo je bila predvsem njena taktika.⁴¹

Knez Pavle, ki je poleti 1939 predsedniku angleške vlade Chamberlainu predlagal, naj se poveže s Sovjetsko zvezo, ker bo drugače to možnost izkoristila Nemčija,⁴² je bil dovolj daljnoviden in spreten politik. Ker je bil nemški in zlasti italijanski pritisk na državo vse večji, od Zahoda pa razen obljub ni bilo mogoče pričakovati druge pomoči, se je v nevarnosti poskušal približati tudi komunistični Sovjetski zvezi. Maja 1940 je bil med državama sklenjen trgovinski sporazum, 24. junija 1940 pa je sledila navezava diplomatskih stikov. Kljub temu pa Jugoslavija od tega ni imela nobenih koristi. Poleg tega, da je sovjetski veleposlanik Beograd zaradi zavezništva z Nemčijo kmalu zapustil, se je Sovjetska zveza v svoji imperialistični politiki začela pogajati tudi z Italijo in v delitvi interesnih območij prepustila celotno Jugoslavijo italijanskemu vplivu. Ker je delitvi nasprotoval Hitler, ki se je dobro zavedal, da bi tak sporazum Jugoslavijo pripeljal v angleški tabor, do tega ni prišlo. V tem pogledu niso bili nič boljši niti Angleži, ki so Sovjetom za skupno obrambo proti Nemčiji v istem obdobju ponujali vodstvo na Balkanu.⁴³ Sovjetska zveza je bila zaradi pakta s Hitlerjem popolnoma neuporabna in za Stalina je bilo najbolj pomembno, da se ni zapletel v vojno z Nemčijo.⁴⁴

Ker ne Angleži in ne kdo drug Jugoslaviji pred napadom Nemčije ni nutil nikakršnih zagotovil, je knez Pavle s svojo vlado nazadnje nemškim pritiskom popustil in na pakt le pristal. Po začetnem nasprotovanju se je po preučitvi realnih možnosti obrambe s pridružitvijo trojnemu paktu strinjala tudi vsa vladajoča politika. Razum je sprva še nadzoroval čustva in vznesenost, vendar pa to ni trajalo dolgo. Vojaški udar pa ni bil samo nasprotovanje »kapitulantski« vladi, ampak je bil tudi obračun dela vojske s knezom Pavlom in njegovo prohrvaško politiko, zaradi katere je bila leta 1939 ustanovljena

⁴¹ Prav tam, str. 697.

⁴² Prav tam, str. 696.

⁴³ Prav tam, str. 699.

⁴⁴ Sovjetski veleposlanik Plotnikov je pomoč samo obljubljal, sovjetska vlada pa ga je v začetku 1941 odpoklicala. Pred državnim udarom so Sovjeti generalu Simoviču ponudili zavezniško pogodbo. Šestega aprila so podpisali pogodbo »o prijateljstvu in nenapadanju« in ne pogodbo o medsebojni pomoči, ki so jo pričakovali v Jugoslaviji. Ko so zvedeli za nemški napad na Beograd, so jo datirali s 5. aprilom, da ne bi še bolj razburjali Nemcev. (A. Bajt, Bermanov dosje, str. 700, str. 712)

banovina Hrvaška. Vojaški udar z beograjskimi demonstracijami proti pristopu k trojnemu paktu je na temelju vojaške moči in sile posegel v parlamentarni ustroj države, ki je bila tako in tako pod hudimi pritiski na robu vojne. Ne more biti ne racionalno in ne odgovorno dejanje. Še manj so bile zavestne ali odgovorne poulične demonstracije. Jasno je bilo, da se je vojna Jugoslaviji s temi dogodki zelo približala. Podpora demonstracijam proti pristopu k trojnemu paktu je bila bolj ali manj zavestna odločitev za vojno.

Med zunanjepolitičnimi okoliščinami, ki so ob nemškem napadu na Jugoslavijo najbolj vplivale na nadaljnji notranjepolitični razvoj dogodkov v Jugoslaviji in v Sloveniji, je bil nedvomno sovjetsko-nemški pakt o nenapadanju in razdelitvi interesnih območij, ki je trajal od podpisa 23. avgusta 1939 do nemškega napada na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Po eni strani je ta pakt na novo premešal razmerja med velikimi, obema podpisnikoma pa je omogočil razdelitev in okupacijo interesnih območij, kar je zaradi nasprotovanja zahodnih zaveznikov pomenilo začetek druge svetovne vojne, po drugi strani pa je zaradi spremenjene politike Kominterne, ki jo je Stalin trdno držal v svojih rokah, vplival na politiko in ravnanje komunistov po vsem svetu in brez izjeme tudi v Jugoslaviji in v Sloveniji. Komunisti so morali po diktatu Moskve slediti novim smernicam stalinistične politike, ki se je po sledi ruskega imperializma zblížala z nemškim nacizmom.

V paktu med Hitlerjem in Stalinom sta se sporazumela dva zaprisežena sovražnika. Medtem, ko je Hitler judovskemu boljševizmu v »Mein Kampf« že leta 1925 zaprisegel večno sovraštvo, je Stalin več let veljal za nespornega voditelja antifašistične fronte. Ker je Stalina celo desetletje močno skrbelo, da bi kapitalistične zahodne države napadle Sovjetsko zvezo, sploh ni bilo nepričakovano, da so na 7. kongresu Kominterne (1935) od komunistov po vsem svetu zahtevali brezpogojno podporo Sovjetski zvezi in neizprosni boj z njenimi sovražniki.⁴⁵ Ko se je Sovjetska zveza po münchenskem dogovoru (1938) Angležev, Francozov, Italijanov in Nemcev čutila še bolj ogroženo, je Stalin marca 1939 razglasil, da se Sovjetska zveza ne bo pustila »vplesti v konflikte z vojnimi provokatorji, ki so navajeni, da za svoje interese druge pošiljajo po kostanj v ogenj«. ⁴⁶ Nemce je hotel na vsak način obrniti in jih zaplesti v konflikt z Zahodom. Z nemškim napadom na Poljsko, ki mu je s paktom botrovala prav Sovjetska zveza, je svoj cilj dosegel. Motivi za sklenitev pakta so bili v prvi vrsti sovjetski državni interesi. Komunistična ideologija pri tej trgovini

⁴⁵ Nollau, Die Komintern, str. 60.

⁴⁶ Prav tam, str. 60.

ni imela posebne vloge.⁴⁷ Zaradi začasnih koristi je v trenutku odpovedala vsaka načelnost na eni in drugi strani.

Od leta 1936 Stalin ni več mislil na izbruh svetovne revolucije. Komunistični internacionalizem je zamenjal s sovjetskim nacionalizmom in pri tem v množičnih čistkah odstranil veliko židovskih komunistov. Že pred paktom s Hitlerjem se je odpovedal komunistični ekspanziji, ne pa tudi ekspanzionističnim tendencam, ki jih na najvišjem mestu ni več usmerjala Kominterneta, ampak Stalinov sekretariat v CK sovjetske partije. Komunistične partije povsod po svetu so poslej orodje v rokah sovjetske zunanje politike.⁴⁸

Stalin se pred sklenitvijo pakta z vidnimi predstavniki Kominterne ni posvetoval in jih o paktu ni obvestil. Obstoje Kominterne, v kateri je zaradi pakta zavladata zmešnjava, je bil jeseni 1939 še precej negotov. Stalin je bil pod nemškim pritiskom, v Kominterni pa niso vedeli, kaj storiti.⁴⁹ Komunistične partije po Evropi so zaradi pakta zašle v hude težave. Partijski funkcionarji, ki so prestali stalinistične čistke, so bili sovjetski liniji v glavnem zvesti, toda izgubili so veliko tega, kar so si z antifašističnim bojem pridobili v obdobju ljudskih front. Ne glede na zvestobo pa v zagovoru sovjetski liniji niso bili najbolj prepričljivi, kajti dogodki so jih pogosto postavili na laž in jih spravili v hude zagate.

KP Velike Britanije je tako po Münchenskem dogovoru obtožila premiera Arthurja Chamberlaina, da je Hitlerjevo napadalno politiko usmeril proti Sovjetski zvezi, za Stalinov pakt s Hitlerjem pa je najprej trdila, da je poskus preusmeritve samo preprečil. Britanski komunisti so ob tem najprej zatrjevali, da ta pakt ni izdaja poljskih interesov, vendar so bili s Hitlerjevim napadom na Poljsko že čez nekaj dni postavljeni na laž. Navodila iz Moskve se niso izkazala za pravilna. Po izbruhu vojne med Veliko Britanijo in Nemčijo je zato komunistična partija razglasila, da je treba fašizem uničiti v boju in da bi se proti njemu učinkoviteje borili, bi bilo potrebno sestaviti novo vlado. Ko so sovjetske enote 17. septembra 1939 vkorakale na Poljsko, so morali britanski komunisti opustiti svojo bojevniško naravnost. Iz Moskve so prejeli novo linijo, ki je poudarjala, da je vojna Velike Britanije proti Nemčiji imperialistična in da je zato krivična. Komunistični poslanec v spodnjem domu britanskega parlamenta je zato 3. oktobra 1939 zahteval, da se takoj začne mirovna pogajanja z Nemčijo.⁵⁰

⁴⁷ Prav tam, str. 60. Da ideologija ni igrala nobene vloge, so svojim nemškim partnerjem zagotavljali Stalinovi pogajalci. Taka razlaga ni nujno pravilna. Eden od razlogov v Stalinovem preračunavanju bi lahko bil komunistični nauk, da bo vojni med kapitalističnimi državami sledila zmaga komunizma.

⁴⁸ Prav tam, str. 61.

⁴⁹ Prav tam, str. 61.

⁵⁰ Prav tam, str. 62.

Prav tako kakor britanska je kolebala tudi francoska partija. Do Stalinovega pakta s Hitlerjem je obsojala münchensko politiko predsednika Edouarda Deladierja, po izbruhu vojne pa je politiko spremenila in 2. septembra 1939 so francoski komunisti glasovali za vojne kredite. Po sovjetski zasedbi vzhodne Poljske je KP Francije propagirala protivojno razpoloženje. Njen generalni sekretar, ki je oktobra 1939 dezertiral v Moskvo, je razglasil, da se francoski komunisti borijo proti vojni. Defetistična propaganda komunistov je razkrajala borbeni duh francoskih čet in je pripomogla k francoskemu porazu maja 1940. Nemška okupacijska oblast je bila takrat do francoskih komunistov nevtralna. Poraz in zasedba Francije ni niti za malo spremenila ravnanja komunistov, ki so bili do Nemcev prav tako nevtralni. Francoski patriotizem so odkrili šele po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941.⁵¹

Komunistična partija Nemčije je bila zaradi pakta v najhujših težavah. Njeni odzivi na sklenitev pakta kažejo, da voditelji nemške partije niso niti poznali vsebine dodatnega protokola, ki je odločal o baltskih državah in o Poljski. Prav tako niso razumeli nenapadalne pogodbe. Za nemške komuniste je bilo težko ustaviti boj proti Hitlerju, kajti nacistični teror se je nadaljeval z nezmanjšano silovitostjo. Po vstopu Sovjetske zveze v vojno proti Poljski so v vodstvu nemške partije od komunistov zahtevali, naj pod nikakršnimi okoliščinami ne dovolijo zloma pakta med Hitlerjem in Stalinom.⁵²

Za komuniste po vsem svetu so bile koristi Sovjetske zveze nedvoumno na prvem mestu. Če je bilo potrebno, so bili zanje pripravljeni žrtvovati tudi svoj narod. Čeprav je bil s paktom med Hitlerjem in Stalinom antifašistični frontovski politiki zadan smrtni udarec, so komunisti kljub temu potrpežljivo sledili Moskvi in se pri tem učili posebne sposobnosti. Za Stalinove cilje so bili pripravljeni čez noč menjati ne le partijsko linijo in taktiko, ampak tudi svoje prepričanje. Kar so še včeraj zavračali, so danes sprejemali kot edino pravilno. V obdobju sovjetsko-nemškega pakta so preizkusili trdnost svoje vere v nezmotljivega Stalina, najhujše trenutke pa so preživljali ob sovjetskem napadu na Finsko in ob okupaciji baltskih držav. Pakt med Hitlerjem in Stalinom jih je močno prizadel, kajti osovraženi fašisti so zaradi koristi Sovjetske zveze postali njihovi zavezniki. Drugače je deloval Hitlerjev napad na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941, ki je stvari postavil na stare tire. Vse komunistične partije so ponovno spremenile svojo linijo in se vrnile k prejšnji frontovski politiki. Sovjetski delež v vojni proti Hitlerju je poslej popravil tudi položaj komunistov na Zahodu.

⁵¹ Prav tam, str. 62.

⁵² Prav tam, str. 62.

Tako kot drugod po Evropi je nemško-sovjetski pakt vplival tudi na ravnanje slovenskih komunistov, ki so na 5. državni konferenci KPJ v Zagrebu 20. in 21. oktobra 1940 podprli obračun z notranjo opozicijo in izrazili polno zaupanje novemu monolitnemu vodstvu pri pripravi revolucije.⁵³ KPS je bila sestavni del KPJ od ustanovitve na Čebinah leta 1937, prav tako pa so bili slovenski komunisti v okviru KPJ od samih začetkov vključeni v Kominterno. Po njenih navodilih so delovali za cilje svetovne revolucije in za razširjenje sovjetskega vpliva. KPS je bila orodje sovjetske zunanje politike tako kot vse druge komunistične partije po svetu. Pod vodstvom Josipa Broza je v obdobju najhujših stalinističnih čistk, v obdobju španske državljanske vojne in sovjetsko-nemškega pakta postajala vse bolj radikalna in je bila pri izpeljavi revolucije že nekoliko neučakana. Titov poskus izvedbe revolucije v Jugoslaviji je leta 1940 preprečila Kominternina.

Pakt med Hitlerjem in Stalinom je hitro razkril spretno prikrite cilje komunistov. Pokazalo se je, da ves njihov nacionalizem z antifašizmom vred ni bil nič drugega kakor ljudsko-frontno slepilo za pridobivanje množic. Snubljenje katoliških množic in »protifašistično rohnenje so na mah zamenjali z antiimperialistično gonjo«. ⁵⁴ Čeprav je pakt za večino komunistov prišel iznenada, pa najbolj budnih ni presenetil, kajti na XVIII. kongresu VKP(b) 10. marca 1939 je Stalin nakazal, da si želi izboljšati nemško-sovjetske odnose. Sovjeti, ki so imeli dolga leta polna usta antifašizma, se niso povezali v nobeno protifašistično koalicijo, za pakt z nacisti pa so bili zelo prizadevni in so bili pripravljeni, da za njegovo uresničitev tudi kaj žrtvujejo.⁵⁵ Hitler je od Kominterne zahteval popolno lojalnost. Zaradi tega je Kominternina po nemškem napadu na Poljsko in izbruhu druge svetovne vojne 8. septembra 1939 izdala navodilo, da se morajo komunistične partije povsod po svetu izreči proti vojni in razkrinkati njeno imperialistično naravo.⁵⁶

Prehod na novo linijo ni bil lahek, pa tudi razumeti ga ni bilo mogoče takoj. Tito je v začetku septembra 1939 v poročilu Kominterni še vedno pisal o antifašističnih metodah boja komunistov v Jugoslaviji. Ko je moral poročilo konec istega meseca popraviti, je besedne zveze antifašizem, ki je poslej ni mogoče več nikjer zaslediti, dosledno zamenjal z antiimperializmom.⁵⁷ Velika Britanija in Francija sta za Kominterno postali imperialistični napadalki, ker sta po nemškem napadu na Poljsko spoznali, da ne more biti trajnega miru,

⁵³ Delo, januar 1941, št. 3, str. 26.

⁵⁴ A. Bajt, Bermanov dosje, str. 753.

⁵⁵ Tudi A. Bajt, je blizu mnenje, da je bil pakt sklenjen na krvi španske državljanske vojne. (Bermanov dosje, str. 757)

⁵⁶ Prav tam, str. 754.

⁵⁷ Prav tam, str. 759.

dokler nacizem ne bo vojaško poražen. Vojna, ki sta jo napovedali Nemčiji, je bila zato za Sovjetsko zvezo in Kominterno imperialistična.⁵⁸

Na 5. državni konferenci KPJ v Zagrebu leta 1940 je Tito jugoslovanske komuniste sicer preusmeril k pronacističnemu razpoloženju, toda imperializem zahodnih sil je v svoji obsedenosti z revolucijo postavil ob bok nacistični Nemčiji. V resoluciji je namreč komuniste pozval v »boj proti vojni«, da bi »neutrudno razkrinkavali vojne smotre imperialističnih osvajalcev iz obeh vojskujočih se taborov«.⁵⁹ Na III. pokrajinski konferenci KPS na Vinjem nad Dolskim, 29. in 30. junija 1940, ki je bila priprava slovenske partije na državno konferenco v Zagrebu, so Nemčijo po navodilih Kominterne dosledno obravnavali kot zaščitnico Sovjetske zveze.

Pred nemškim napadom na Jugoslavijo je bila protinacistična propaganda v predvojni Sloveniji ohromljena tako zaradi kočljivega položaja Jugoslavije in prilagodljive režimske politike kakor tudi zaradi politike Kominterne, ki je komunistom prepovedala vsakršen boj proti nemškemu nacizmu. Stalin je na hitro zaprl usta vsem pravovernim komunistom. Prehod na novo linijo je utemeljil z načelnim stališčem, da se »komunist lahko veže z vsakomer, tudi z najhujšim in najbolj sovražnim nasprotnikom, samo da ta zveza zagotavlja korist za komunistično partijo«.⁶⁰ Partija ni priznavala nobenih moralnih zakonov in je ob vsaki priložnosti gledala izključno samo na svoje lastne interese. In samo tako je lahko Kominternina ob svoji 22-letnici prostodušno razglasila, da so zahodni vojni hujskači naščuvali Poljsko proti Sovjetski zvezi in Nemčiji in jih obtožila za izbruh svetovne vojne. Komuniste po evropskih državah je pozvala, da ne smejo podpirati svojih vlad in ne sodelovati v njihovih armadah.

Komunistično vodstvo v Sloveniji je po sklenjenem paktu med Stalinom in Hitlerjem svoje članstvo opozorilo, da je poslej vsaka antihitlerjanska propaganda prepovedana. Komunistični agitatorji so nacizem, ki je bil zanje še včeraj največji sovražnik, začeli predstavljati kot »predstopnjo komunizma, v katero naj bi prehajala Hitlerjeva Nemčija«.⁶¹ Komunizem je prestopil meje ideologije in vse bolj postajal religija. Za komunista je bilo jasno, da Stalin že ve, kaj dela. Če se mu je ob tem komu pojavil dvom, je bil za partijo že izgubljen. Dvom v Stalina za partijo ni bilo nič drugega kakor pomanjkanje vere v odrešilno moč komunizma.⁶² Komunisti so ponavljali, da dvom ni dovoljen, da je Stalinova

⁵⁸ Prav tam, str. 760–761.

⁵⁹ Delo, januar 1941, št. 3, str. 16–17; A. Bajt, Bermanov dosje, str. 763–764.

⁶⁰ Angela Vode, Skriti spomin, Nova revija, Ljubljana 2005, str. 36; A. Bajt, Bermanov dosje, str. 779.

⁶¹ A. Vode, Skriti spomin, str. 39.

⁶² Prav tam, str. 46.

pot edino pravilna in da žrtve morajo biti. Sovjetska zveza je bila zgled in pot, po kateri bi ji moral slediti ves svet.⁶³ In ta partija, ki je za komuniste utelešala moč zgodovinskega razvoja, je poznala samo en zločin in samo eno kazen: odklon od partijske linije in smrt.

Vsak komunist je moral biti pripravljen na vse. In slovenski komunisti so bili pripravljeni tudi na to, da jih bo Stalin s slovenskim narodom vred žrtvoval, če bi bilo to v korist Sovjetski zvezi in svetovnemu komunizmu.⁶⁴ Vodstvo partije je moralo slediti navodilom Kominterne in vsak komunist se je moral pokoravati strogi disciplini. Kdor na to ni bil pripravljen, je moral računati na posledice.⁶⁵ Komunisti so bili vsak trenutek pripravljeni poteptati idejo in jo zamenjati s taktiko ali za karkoli, če je to zahteval Stalin.

Kakor je bila javna antinacistična propaganda pred nemškim napadom na Jugoslavijo po eni strani otežena, je bila država po drugi z vseh strani izpostavljena razdirajoči hitlerjevski propagandi. Med delavstvom se je čutil razdiralni vpliv komunistične propagande, ki se je usklajevala s hitlerjevsko.⁶⁶ Med komunisti, ki so se aktivno povezovali v krožke, je bila na prvem mestu parola proti imperialistični vojni, ki jo netijo zahodni kapitalisti. V proglaših jugoslovanskega komunističnega vodstva, ki jih je tik pred nemškim napadom na Jugoslavijo naslovlilo širokim ljudskim množicam, so pomen imperializma sicer razširili na oba tabora, na angleškega in nemško-italijanskega, toda vsa njihova skrb in bojazen je bila jasno usmerjena proti Angležem in proti prizadevanju »angleških agentov, ki se še vedno z vsemi silami trudijo, da bi spravili Jugoslavijo v vojno na svoji strani.«⁶⁷

Komunisti za priprave na vojaški udar sploh niso vedeli. Nemcev z ničemer niso hoteli izzivati. Zbor delavcev, ki ga je za 28. marec 1941 sklicala beograjska partijska organizacija, sta Djilas in Končar prepovedala, ker partija ni hotela, da bi komunisti organizirano podprli pučista, generala Simovića.⁶⁸ Temeljna partijska linija je bila onemogočiti neodgovorne elemente, ki bi radi državo potisnili v vojno za obrambo angleškega imperializma. Vsa partijska pričakovanja in pobude so bile usmerjene v tesnejšo povezavo Jugoslavije s Sovjetsko zvezo.

⁶³ Prav tam, str. 53.

⁶⁴ Tone Tomšič je ob realni možnosti, da bi Hitler za vzpostavitev nemškega mostu do Jadrana od Stalina zahteval slovensko ozemlje, mirno dejal: »Možno, da bo prišlo do tega, da nas bo Stalin žrtvoval, če je to v korist svetovnemu proletariatu.« (A. Vode, Skriti spomin, str. 47)

⁶⁵ A. Vode je posledice nepokorščine zaradi pakta med Stalinom in Hitlerjem doživela na svoji koži. (Skriti spomin, predvsem na str. 49)

⁶⁶ Prav tam, str. 51.

⁶⁷ DLRS I, str. 8, Proglas CK KPJ sredi marca 1941.

⁶⁸ A. Bajt, Bermanov dosje, str. 717.

Komunisti so si že dolgo prizadevali, da bi Jugoslavijo v politično negotovih razmerah čimbolj navezali na Sovjetsko zvezo in jo pripeljali pod njen vpliv. Samo na ta način bi v državi lahko postali pomemben politični dejavnik. V predvojni Sloveniji je bilo njihovo število še neznatno. Večji uspeh so lahko pričakovali samo v navezi s skupinami, ki bi gibanju pod njihovim vodstvom dajali množičnost. Z ustanovitvijo KPS na Čebinah, aprila 1937, se je dokončno uveljavila njena ljudskofrontna politična linija.⁶⁹ Ker so se odnosi z zavezniki v ljudski fronti zaradi pakta med Hitlerjem in Stalinom skalili, je partija še pred nemškim napadom na Jugoslavijo iskala nove poti in načine za povezave z nezadovoljnimi političnimi skupinami, ki so njenim prizadevanjem dajale potrebno širino. Z zbiranjem podpisov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze poleti 1940 in s sklenitvijo akcijskih sporazumov s skupinami, ki so se akciji pridružile zlasti na podlagi panslavističnega razpoloženja in so s partijo sodelovale v pripravljalnem odboru, se je partiji posrečila ne le vrnitev na ljudskofrontne pozicije, ampak tudi prihodnja zaveznišva.⁷⁰ V društvu in okrog njega so že pred nemškim napadom na Jugoslavijo nastale povezave, ki so predstavljale izhodišče za široko politično fronto in za širjenje komunistične ideologije na Slovenskem pod tujo okupacijo.⁷¹

Komunisti so razpad Jugoslavije, proti kateri so se prej dolga leta borili, med sovjetsko-nemškim paktom mirno sprejeli. Ko so slovenski antifašisti med demonstracijami ob vojaškem udaru vzklikali Sovjetski zvezi in pozivali komuniste k skupni obrambni vojni, so se vsi vodilni slovenski komunisti poskrili. Noben se proti fašizmu med paktom Hitler-Stalin ni upal javno nastopiti. Stalin tega ni dovolil, ker je bil njegov pakt s Hitlerjem še vedno v veljavi. Klic Kominterne je bil za komuniste bolj pomemben od klica domovine.⁷²

Sovjetska zveza se ob nemškem napadu na Jugoslavijo ni zganila, čeprav ji je še malo prej obetala vojaško pomoč. Novico je sprejela povsem neprizadeto. Po kapitulaciji jugoslovanske vojske in razkosanju države je Stalin 8. maja 1941 z Jugoslavijo prekinil še diplomatske odnose, ker so Nemci nekaj dni prej zaradi njih protestirali pri sovjetski vladi.⁷³

Nekaterih pobud in akcij komunistov, ki so navzven merile na obrambo napadene države, zaradi prejšnjega razdiralnega dela partije v vojski niso resno

⁶⁹ Prim.: NOV na Slovenskem 1941–1945, str. 24.

⁷⁰ Prim.: NOV na Slovenskem 1941–1945, str. 29; Božo Repe, Društvo prijateljev Sovjetske zveze, v: Borec. 9/1989, str. 900–919. Podpise je Josip Vidmar za Stalinov rojstni dan 21. decembra 1940 nesel sovjetskemu trgovskemu predstavniku v Beograd.

⁷¹ Prim.: B. Repe, Društvo prijateljev Sovjetske zveze, str. 917. Kidričeva ocena.

⁷² A. Vode, Skriti spomin, str. 59.

⁷³ A. Bajt, Bermanov dosje, str. 729; V. Dedijer, Novi prilozii II, str. 421.

jemali. V vojski njenim agentom niso dovolili vrnitve, četudi je pozivala k mobilizaciji prostovoljcev, saj so se zavedali, da bi jo začeli razjedati od znotraj.⁷⁴ Partija je imela preizkušen leninistični recept, kako zunanjo imperialistično vojno spremeniti v notranjo, t. j. proletarsko revolucijo. Spontanemu vrenju množic ob nemškem napadu na Jugoslavijo so predvsem sledili in pri tem poskušali njihovo energijo usmeriti za svoje koristi. Pohod nacionalno usmerjenih študentov, ki so kot prostovoljci iz Ljubljane odhajali na drugo obrambno linijo proti Hrvaški, so izkoristili za svojo propagando.⁷⁵ Bolj kot na boj za domovino je CK KPS 10. aprila 1941 mislil na zbiranje orožja od razpadajoče vojske in na to, kako je treba »takoj razkrinkavati politike in generale, ki so izdali domovino«.⁷⁶

Medtem ko so nacisti in fašisti razkosali državo, so komunisti čakali na Stalinov poziv. Do napada na Sovjetsko zvezo je bil njihov odnos do okupatorja na zahtevo Kominterne nevtralen. Čeprav bi morali vedeti, da bo prišlo do preloma, so se vzdržali vsake antinacistične propagande.⁷⁷ V Kremlju so storili vse, da bi ustregli Hitlerju. V sovjetskem tisku je bilo prepovedano uporabljati besedo fašizem. In noben komunist na Slovenskem ni izrekel besede zgražanja nad Kremljem. Moskovski radio je med nemško-sovjetskim paktom vsak večer pozival ljudi, naj se združijo v boju proti zahodnim kapitalistom in ne proti okupatorju, ki je že zasedel večino evropskih držav. Sovjetsko vodstvo je komuniste povsod po svetu pozivalo, naj strneje svoje vrste v boju proti kapitalizmu. KPJ do 22. junija 1941 ni nikoli obsodila Nemčije kot napadalca in krivca za izbruh druge svetovne vojne. Po navodilih Kominterne so komunisti povsod po svetu enotno zatrjevali, da so francoski in angleški imperialisti napadli Nemčijo.⁷⁸

Tradicionalno slovensko politiko in v njej prevladujoči ter vse bolj neenotni katoliški tabor je okupacija močno prizadela. Strankarske vezi z območji, ki so jih zasedli Nemci, so bile prekinjene. Mreže strankarskih izpostav in zaupnikov so bile uničene. Nekateri politični zastopniki so pribežali v Ljubljansko pokrajino, nekateri so bili izseljeni, druge so streljali kot talce. Le redki so ostali na svojih mestih, vendar niso mogli politično delovati. Zvez z Ljubljano, kjer je bilo delovanje strankarskih organizacij ilegalno in prav tako oteženo, še dolgo ni bilo mogoče vzpostaviti. Po prvem šoku, ki ga je povzročila okupacija, so stranke poskušale rešiti vsaj tisto, kar se je rešiti

⁷⁴ A. Bajt, Bermanov dosje, str. 732.

⁷⁵ Prav tam, str. 732.

⁷⁶ Prim.: NOV na Slovenskem 1941–1945, str. 42.

⁷⁷ A. Vode, Skriti spomin, str. 60.

⁷⁸ A. Bajt, Bermanov dosje, str. 763.

dalo. V političnih taborih, v katerih so se kazale vse večje razlike, je bilo potrebno veliko naporov za lastno politično in narodno preživetje. Slovenska tradicionalna politika je sprejela precej pasivno vlogo in pri tem prepustila prazen narodno-politični prostor drugim političnim dejavnikom. Breme odgovornosti so zlasti v Slovenski ljudski stranki vse bolj prelagali na politike, ki so se pred okupacijo umaknili na Zahod.⁷⁹ Slabosti v vodstvu največje predvojne stranke in s tem tudi v slovenski tradicionalni politiki so prihajale do izraza tudi ob dejstvu, da je stranka s smrtjo Antona Korošca tik pred okupacijo izgubila dolgoletnega prvaka, narodnega voditelja in nesporno avtoriteto, ki je imela povsod prvo in zadnjo besedo.⁸⁰ Za njim ni bilo politika njegove višine. Tisti, ki so po odločitvi iz marca 1941 ostali v Ljubljani, so se prilagajali novim okupacijskim razmeram in se v stikih z okupatorji večinoma tudi kompromitirali. Po starih ideoloških in drugih nasprotjih so uveljavljene politične stranke želele pripravljene pričakati konec vojne in so zato še med sovjetsko-nemškim paktom ustanovile tri samostojne ilegalne vojaške organizacije.

Slovenska ljudska stranka se je začela notranje rahljati sredi tridesetih let, ko je v socialno in ideološko zaostrenih razmerah s sodelovanjem v vsejugoslovanski JRZ prišla na oblast. Z okupacijo se je začela njena tragedija, ker je bila na oblasti in so bili njeni politiki prisiljeni sodelovati z italijansko in drugo okupacijsko oblastjo, s čimer so avtomatično postali sodelavci okupatorja.⁸¹ Zanašanje na podtalno sodelovanje z Zahodom ob nevtralni držbi do okupatorjev in ob morebitnemu boju s komunisti ni bilo najbolj uspešno. Tako katoliškemu kot tudi liberalnemu taboru, ki je še najbolj vztrajal na preživelih velikosrbskih temeljih državne ureditve, so račune prekržili komunisti, ki so imeli med nemško-sovjetskim paktom sicer zvezane roke, zato pa so bili toliko bolj nevarni po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo.

Komunisti, ki so v Društvu prijateljev Sovjetske zveze pred nemškim napadom na Jugoslavijo pritegnili levo in panslovansko usmerjene Slovence k sodelovanju za tesnejšo politično naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo, so svojo taktiko ob razpadu Jugoslavije prilagodili novim okoliščinam. Ker je Jugoslavija naglo razpadla, Sovjetska zveza pa se ob tem ni zganila, je partija svojim zaveznikom ravnanje Sovjetske zveze opravičevala, za razpad države pa je v skladu s politiko Kominterne toliko bolj obtoževala zahodni imperializem. Iz Društva prijateljev Sovjetske zveze, ki naj bi imelo svoj zadnji sestanek še pred nemškim napadom na Jugoslavijo,⁸² je nastala Antiimperialistična fronta, ki je bila predhodnica

⁷⁹ Prim.: Janez A. Arnež, SLS 1941–1945, Ljubljana - Washington 2002.

⁸⁰ Glej: Jakob Mohorič, Slovenski knez dr. A. Korošec, v: Pogledi, Studia Slovenica, avgust 2006, str. 19–22.

⁸¹ A. Vode, Skriti spomin, str. 62.

Osvobodilne fronte, in je pod tem imenom delovala do nemškega napada na Sovjetsko zvezo. Nejasno je, ali je bila Antiimperialistična fronta konec aprila 1941 ustanovljena čisto na novo ali pa se je na enem izmed svojih sestankov vanjo zgolj preimenovalo Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Nedvoumno je, da je bilo ogroditelj te politične zveze v obeh primerih isto. Ker dokumentov o nastanku Antiimperialistične fronte oz. njenem preimenovanju iz Društva prijateljev Sovjetske zveze ni, udeleženci sestanka pa se pozneje še dolgo niso mogli sporazumeti o natančnem datumu dogodka, je razumljivo, da temu dejanju sprva niso pripisovali takega pomena, kakor pozneje, ko so mu teži in mesto v zgodovini dali drugi dogodki.⁸³

Antiimperialistična fronta je bila naperjena predvsem proti Zahodu in je bila po sovjetski zahtevi še vedno komunistična propaganda v nemško korist.⁸⁴ Do napada Nemčije na Sovjetsko zvezo so komunisti pozivali v boj proti zahodnim kapitalistom in ne proti okupatorju. V pričakovanju nadaljnjih navodil iz Moskve so sovjetsko-nemški pakt manifestirali tudi tako, da so 1. maj 1941 v Trbovljah praznovali skupaj z nacisti.

Ko je Antifašistična fronta po 22. juniju 1941 na ukaz Kominterne prišla na dan s svojim osvobodilnim programom in se je tudi preimenovala v Osvobodilno fronto, je pod svoj okvir nemudoma začela privabljati širok krog ljudi. Osvobodilna fronta je morala postati množična, kajti prav množičnost je v boju proti okupatorju dajala OF pravico do obstoja, pa čeprav so jo v resnici vodili komunisti predvsem v korist Sovjetske zveze.⁸⁵

Kakor so se komunisti z Antifašistično fronto do nemškega napada na Sovjetsko zvezo ravnali strogo po navodilih iz Moskve, so se njenih navodil še bolj oklenili z Osvobodilno fronto po 22. juniju 1941. Obramba Sovjetske zveze, ki je bila največja dolžnost vsake komunistične partije, je z razglasom Kominterne ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo istočasno postala osvobodilni boj narodov, ki jih je prej okupirala Nemčija.⁸⁶ Da bi olajšali boj Sovjetske zveze proti Nemčiji, je Kominternina okupiranim narodom šele zdaj priznala pravico do upora

⁸² Precej negotovi viri o sejah Društva so poznejša pričevanja udeležencev, med njimi zlasti sokolov. S partijske strani, ki je delovanje Društva usmerjala iz ozadja, poročil skoraj ni. Po spominu Franja Lubeja naj bi bila zadnja seja 23. marca 1941. (Prim.: B. Repe, Društvo prijateljev Sovjetske zveze, str. 916)

⁸³ E. Kardelj je v pismu Titu 17. 1. 1943 (DLRS V, str. 195) predhodnico OF obrazložil takole: »Ne treba zaboraviti, da je bila OF u sadašnjem sastavu stvotrena odmah posle kraha Jugoslavije, zapravo još pre njezinog kraha. Zvala se onda 'Antiimperialistička fronta'. Nastupala je na liniji naše Partije u ono vreme, t. j. proti Njemaca i Engleza, za ZSSR.«

⁸⁴ Prim.: A. Vode, Skriti spomin, str. 68.

⁸⁵ Prav tam, str. 69.

⁸⁶ Navodilo Kominterne CK KPJ, 22. junij 1941, v: V. Dedijer, Novi prilozi II, str. 996.

in osvobodilnega boja, komunisti pa so morali pod parolo ustanovitve enotne nacionalne fronte takoj organizirati osvobodilno gibanje.⁸⁷

Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo je komunistična partija postala »bojna enota, vsak partijec pa mobiliziran rdeči vojak, ki je bil dolžan braniti SZ«. ⁸⁸ Bojna fronta za komuniste ni bila samo na mejah SZ, ampak vsepovsod v nemškem zaledju. Za zmago SZ je moral biti vsak komunist pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Zaradi tega je Kominterneta od komunistov zahtevala, da takoj in brez oklevanja začnejo z oboroženim bojem. Nemški napad na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je zato za komuniste uvod v narodno-osvobodilni boj za obrambo Sovjetske zveze in za zmago boljševistične revolucije v Sloveniji. V ta voz so komunisti vpregli številne Slovence, ki so v težkih trenutkih okupacije verjeli v njene pošteno namene.⁸⁹

Komunisti so bili v tekmi za oblast, ki jim jo je omogočil nemški napad na Sovjetsko zvezo, najbolj spretni. Njihovi voditelji pa so bili za izvedbo revolucije posebej izšolani v Moskvi, kjer je bila premišljeno pripravljena tudi OF.⁹⁰ Natančno so bili poučeni tako o ciljih Kominterne kakor tudi o metodah in taktiki delovanja, predvsem pa so vedeli, da morajo zajeti in predstavljati široke ljudske množice in nositi videz demokracije.⁹¹ Partizanske enote, tajno obveščevalno in likvidatorsko službo ter druge ustanove so organizirali striktno po boljševiškem vzorcu. Že od vsega začetka so imeli za končen cilj boljševizacijo Slovenije z izvedbo revolucije in uničenje drugače mislečih.⁹²

V prizadevanju za uveljavitev vodilne vloge OF v odporu proti okupatorju so komunisti po pronacistični vlogi med paktom Hitler-Stalin spretno skonstruirali tudi njeno zgodovino.⁹³ Če je bilo potvarjanje partijske zgodovine že tako del partijske taktike, je bil od popravljanja zgodovine OF odvisen njihov medvojni projekt. Z rekonstrukcijo zgodovine OF so želeli dokazati, da so bili pravi patrioti

⁸⁷ Na klic Kominterne za pomoč Sovjetski zvezi in na začetek komunističnega narodno-osvobodilnega boja kot prve faze socialistične revolucije spominjajo tudi prve partizanske pesmi: »Naglo puške smo zgrabili in odločno zdoma šli, ko sovjetski so junaki skupni boj oklicali.« ali »Na klic Kominterne združite vi čete, v boj za svobodo, v boj za sovjetje! Rdeče smo fronte bojevniki mi, Slovenija junaška, sovjetska bodeš ti.« (prim.: A. Vode, Skriti spomin, str. 77 – 78)

⁸⁸ Navodilo Kominterne CK KPJ, 28. junij 1941, »Cijela Partija je danas vojni aparat, svaki partijec dužan je braniti SSSR, svaki partijec danas je mobilizirani crveni vojnik.« (V. Dedijer, Novi prilozi II, str. 996)

⁸⁹ Revolucionarna narava narodno-osvobodilnega boja je nadvse prepričljiva že v prvi oboroženi komunistični akciji 22. julija 1941, ki jo je socialistična Slovenija praznovala za dan vstaje slovenskega naroda. Dva komunista sta takrat v Tacnu pod Šmarno goro streljala na slovenskega orožnika. Prav tako so v Srbiji praznovali za dan vstaje srbskega naroda 7. julij 1941, ko je komunist Žika Jovanovič-Španac ubil dva srbska orožnika. (A. Bajt, Bermanov dosje, str. 742)

⁹⁰ A. Vode, Skriti spomin, str. 66.

⁹¹ Prav tam, str. 67.

⁹² Prav tam, str. 69.

⁹³ Prav tam, str. 68.

in da jim je bilo v resnici za osvobodilni boj proti okupatorju. S tem, ko so datum ustanovitve OF določili na dan domnevne ustanovitve Antiimperialistične fronte 27. aprila 1941, so si po eni strani sfalzificirali prvenstvo v narodnem uporu, po drugi pa so poudarili svojo revolucionarno zavezanost Kominterni. Nejasnosti in pomanjkanje dokumentov tako pri prenehanju Društva prijateljev Sovjetske zveze kakor tudi pri nastanku Antiimperialistične oz. Osvobodilne fronte nedvomno samo potrjujejo partijska prizadevanja, da bi svojo preteklost v javnosti kazali v pozitivni narodno-osvobodilni luči. Za partijo so bila ta naprežanja potrebna v prvi vrsti za obdobje pakta Hitler-Stalin in pri tem še posebej za njeno vlogo ob nemškem napadu na Jugoslavijo, nikakor pa niso bila izvzeta niti za druga obdobja in druge dogodke. Kardelj je tako leta 1944 v partijski šoli v Kočevskem rogu utemeljeval, da so komunisti vodili demonstracije proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu.⁹⁴

Z aktivnim bojem pri obrambi Sovjetske zveze, ki so ga po nemškem napadu na prvo socialistično državo na svetu na poziv Kominterne začeli tudi slovenski komunisti, se je za komunistično partijo v Sloveniji začela nova doba, doba revolucionarnega boja in pohoda na oblast v veri v sovjetsko vojaško zmago.⁹⁵ Novo dobo komunističnega boja za oblast na Slovenskem naznanja prav pojav OF. Slovenski komunisti so z doslednim uresničevanjem revolucionarnih nalog do konca vojne tudi zares »izpolnili svojo internacionalistično proletarsko dolžnost v obrambi prve leninske socialistične države«. ⁹⁶ Osvoboditev je za komuniste prihajala samo z Vzhoda.

Voditelji komunistične partije v Sloveniji, ki so vseskozi zvesto sledili navodilom Kominterne, s katero so bili v vsakodnevni zvezi,⁹⁷ so jih bili po eni strani že tako dolžni izpolnjevati, po drugi pa so v revolucionarni vnemi tudi sami začutili priložnost trenutka, da pod videzom narodno-osvobodilnega boja izvedejo boljševisko revolucijo. Narodno-osvobodilni boj je postal samo prvi korak na poti k uresničenju prave boljševiskične revolucije. Enačenje narodno-osvobodilnega boja z revolucijo pa je v komunističnem pojmovanju temeljilo prav na dejstvu,

⁹⁴ E. Kardelj, Strategija in taktika osvobodilne borbe (v: ARS, AS 1500, XV/1944, stenogram predavanja) ob tem navaja dva razloga. Najprej naj bi bilo partijsko vodstvo prepričano, da bi vojna z Jugoslavijo oslabil Hitlerjev pohod na Sovjetsko zvezo, nadalje pa bi bil pakt Jugoslavije s Hitlerjem za komuniste zmaga protirevolucionarnih sil.

⁹⁵ B. Kidrič je bil leta 1944 trdno prepričan, da »Brez divne borbe Rdeče armade ... pod vodstvom velikega maršala Stalina, brez divne borbe tiste Rdeče armade, ki je sprejela levji delež v domovinski vojni proti tiraniji Hitlerjeve Nemčije – ne bi bilo niti prvega partizanskega strela na slovenskih tleh ... ne bi bilo tvarnih in moralnih pogojev, da se mali narod dvigne v svoj lastni zmagoviti boj proti stokratni in tisočkratni sovražni premoči in da v takem boju vzdrži.« (B. Kidrič, Zbrano delo, govori, članki in razprave 1944–1946, II, druga izd., Ljubljana 1978, str. 52). Prim. tudi: V. Dedijer, Novi prilozil II, str. 387.

⁹⁶ NOB na Slovenskem 1941–45, Ljubljana 1976, str. 1017.

⁹⁷ V. Dedijer, Novi prilozil II, str. 56–57, poroča, da je Josip Kopinič med vojno poslal v Moskvo več kot 1400 Titovih radiotelegramov in da se je pozneje v Moskvi našlo čez 6 tisoč raznih depeš, ki sta si jih izmenjala Tito in Kominterni.

da je partija z uporom proti okupatorju začela šele na poziv Kominterne ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo.

S prvimi oboroženimi napadi in sabotažnimi akcijami partizanov proti okupatorju je komunistična partija prepričevala z resnostjo svojih namenov. Pod okriljem OF, ki so jo komunisti predstavljali za množično in pluralistično gibanje, je na svojo stran spravila veliko tistih, ki so bili razočarani nad politiko starih tradicionalnih strank. Z zagovarjanjem takojšnjega odpora proti okupatorju si je med ljudmi še pred hujšimi represalijami okupatorja pridobila precejšnje naklonjenost, v prve partizanske enote pa so se poleg njenih idejnih pristašev v veliki meri zatekli tudi ljudje brez vsakršnih moralnih in drugih zavor. Ker je bilo delo komunistične partije tajno in sprva ni bilo najbolj jasno, kdo vodi in usmerja OF, je v okupacijskih razmerah že sam pojav OF vzbudil precejšnje simpatije prebivalstva. Partiji je s tem uspelo, da je kot majhna politična skupina zasedla precej širši politični prostor.⁹⁸ Poslej je lahko nagovarjala večji krog ljudi, vplivala na javno mnenje in imela vse večjo mobilizacijsko moč. Široko podporo pri prebivalstvu in delu politike je imela, dokler se zaradi partijske nestrpnosti in zaradi revolucionarnega nasilja ni sama kompromitirala in povzročila vse večji odpor.

Edvard Kardelj je za utrditev partijske sposobnosti in učinkovitosti pri izpeljavi revolucije in zagotovitvi partijske oblasti z vzvodi realne moči iz najbolj zvestega komunističnega jedra že 15. avgusta 1941 na posebnem sestanku brez vednosti Izvršnega odbora OF ustanovil varnostno-obveščevalno službo (Vos).⁹⁹ Po ruskem zgledu je postala udarna pest revolucije pod neposrednim vodstvom CK KPS.¹⁰⁰ Po komunističnih kriterijih so v njej odločali, kdo so okupatorjevi sodelavci in narodni izdajalci, jih zasledovali ter jim sodili. Poleg Vosa sta bila od vsega začetka pod izključno partijsko pristojnostjo še tehnika in vojaška poveljstva v partizanskih enotah. Partija je na teh vzvodih moči tudi zgradila svojo oblast. S posebnim proglasom Slovenskega narodno-osvobodilnega odbora 16. septembra 1941 si je prizadevala podrediti tudi vsak drug narodno obrambni boj proti okupatorju, ki ne bi bil pod njenim nadzorom. In še več, vsakemu takemu boju je napovedala neizprosni boj do uničenja.¹⁰¹

⁹⁸ Pred začetkom vojne je bilo v Sloveniji okrog tisoč članov KPS.

⁹⁹ Zbornik fotografskih dokumentov o razvoju in delovanju VOS OF Slovenije 1941–1944, Ljubljana 1984, str. 16. Prav tako: V. Dedijer, Novi prilozi II, str. 1201.

¹⁰⁰ E. Kardelj jo v pismu Titu 14. 12. 1942 (v: Jesen 1942, str. 565) primerja s sovjetsko tajno službo, ko pravi: »Dejansko je to neke vrste naša GPU.« Prim.: V. Dedijer, Novi prilozi II, str. 1179. GPU je 6. februarja 1922 nastala iz Čeke. Bila je Stalinova politična policija, ki je izvajala vse zločine v SZ in se je leta 1934 preimenovala v zloglasno NKVD, po letu 1946 pa v KGB.

¹⁰¹ Odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda. (DLRS I, str. 119-120) »Izdajalci se kaznujejo s smrtjo. Postopanje je naglo, ustno in tajno. Osebo zaslišanje krivca ni potrebno. ... Proti razsodbi sodišča ni pritožbe. Kazen se izvrši takoj na

Temelj komunistične oblasti je bilo prav od začetka revolucionarno nasilje in partiji so vseskozi zavestno lagali. Laž so imeli koristnejšo od resnice.¹⁰² Za t. i. NOB-jem so izvajali krvavo revolucijo in si pri tem narod popolnoma podredili. Tako so vsakogar, ki je bil proti partiji, ožigosali za narodnega izdajalca. Narod je poslej postal partija in partija je bila narod. In kdor ni bil za partijo, je bil proti narodu.

Za partijo je bilo nujno, da je delovala po svoji revolucionarni logiki. Ker si je po vojni hotela prigrabiti popolno oblast, se je že med vojno pripravljala na obdobje ob koncu vojne. Njena medvojna strategija je bila v tem, da je potrebno najti, če tega ni bilo mogoče, pa ustvariti razrednega sovražnika in ga takoj, ko se pojavi priložnost, neusmiljeno uničevati.¹⁰³ S t. i. belo gardo, s katero je označevala vse svoje politične, razredne in druge nasprotnike, je fizično obračunavala, še preden so se tega njeni nasprotniki zavedeli.¹⁰⁴ V partijskem jeziku je zato polno sovraštva in nestrpnosti z izrazi iz boljševidičnega besednjaka. V začetku julija 1942 je partijsko vodstvo svoje pristaše v OF javno pozvalo k odločni akciji: »Prišel je čas, ko obračunava slovenski narod s krvosesi in bo uničil to gadjo zalego, ki jo je redil na svojih prsih.«¹⁰⁵ Prav tako je zagrozilo tistim, ki »z belo gardo sodelujejo, da jih bomo brez milosti potokli do poslednjega, kakor tudi njihove družine in jih gospodarsko popolnoma uničili in to brez predhodnega opomina«. Revolucijo z vsemi njenimi posledicami so s tem javno napovedali. Ker se je dogajalo, da so partiji hodili sami likvidirati in se potem hvalili pred partizani, pa je partijsko vodstvo predlagalo, da je potrebno »radi konspiracije organizirati posebne likvidatorske celice«.¹⁰⁶

Vsa partijska dejavnost je bila preračunana na absolutno oblast komunistov, ki je postala totalitarna in diktatorska že med okupacijo. Komunistične metode proti drugače mislečim, pa tudi proti lastnim sopotnikom, ki so si upali misliti

način in po osebah, ki jih določi sodišče.« Pravica do obsodbe s smrtno kaznijo je bila konec januarja 1942 z odlokom IOOF še razširjena. Na njo se v poročilu Titu 18. 5. 1942 sklicuje Kardelj, ko pravi: »Tukaj imamo namreč odlok OF, da bo ustreljen vsakdo, ki bi poskušal poleg partizanskih ustanavljati oborožene formacije.« (DLRS II, str. 85–86)

¹⁰² Prim.: T. Hribar, Nesrečni narod, v: Nova revija 234–235, 2001, str. 3.

¹⁰³ Med številnimi poročili o komunističnem nasilju in pobojih pred nastankom vaških straž je zgovoren že odlomek iz pisma E. Kardelja 17. 7. 1942 Ivu Ribarji-Loli (DLRS II, str. 324, op. 17 – izpuščeno), ki ga povzemam po originalnem dokumentu iz Arhiva RS: »... Ponekad su nešto mnogo likvidirali. Tako je n. pr. II. grupa likvidirala mesečno samo na jednom malom odseku do 60 ljudi prosečno. A desile su se i gore stvari, o kojima neću tu pismeno da govorim.« Druga grupa odredov je bila tedaj v okolici Stične, njen takratni komandant pa je bil Franc Rozman-Stane. Kidrič (DLRS II, str. 261) je trdil, da »Komunist, ki da brez najmanjšega usmiljenja streljati, kot človek nikoli ni surov. Odlika je, da združujemo z najbolj neusmiljenim odnosom do sovražnika najbolj plemenite instinkte človeka.«

¹⁰⁴ Kidrič (DLRS II, str. 260) je bil prepričan, da je popolnoma jasno, da »morajo biti bela garda, klerikalci, kulaki in vsi, ki jim smrdi današnje stanje. To je naravni zakon razredne dinamike v tempu razvoja.« Prav tako je menil Bebler (A. Vode, Skriti spomin, str. 70), ki je Nagodetu zatrjeval, da »Bela garda mora biti, ker jo potrebujemo. Če je ne bodo ustvarili klerikalci, jo bomo morali organizirati sami.«

¹⁰⁵ Iz letaka IOOF (ponavadi sta jih brez vednosti drugih članov pisala Kidrič ali Kardelj), DLRS II, str. 202.

¹⁰⁶ DLRS II, str. 287, op. 55a, po dokumentu iz Arhiva RS.

po svoje, so bile likvidacije. V Ljubljani so izvajali atentate in streljali ljudi na cestah, na podeželju pa so žrtve najprej zasliševali in jih pred smrtjo večinoma mučili. Prav zaradi likvidacij so bili v hudih dvomih mnogi sodelavci in člani OF, ki bi radi iz komunističnega kolesja izstopili, pa si niso upali tvegati.¹⁰⁷ Ker so se ljudem likvidacije začele upirati in jih ni bilo mogoče opravičevati, se je partija oprijela še drugih metod in začela neljube osebe denuncirati okupatorju. Streljanje talcev je imela že v načrtu.¹⁰⁸ Pri italijanski tajni policiji je imela svojega zaupnika, ki mu je diktirala imena talcev. Krivci niso nikoli tisti, ki so jih Italijani aretirali. Partija je talce potrebovala, ker se je s tem na konspirativen način znebila ljudi, ki so ji bili nevarni.¹⁰⁹

Prebivalstvo, ki iz različnih vzrokov, bodisi iz političnega bodisi iz verskega prepričanja, ni sprejemalo komunizma, je zlasti na podeželju v strahu trepetalo za svoje premoženje in svoja življenja. Komunistična morala je bila v popolnem nasprotju z njihovim življenjskim nazorom in tradicijo. Do komunistov so bili najprej zadržani, ko so se razširile prve vesti o komunističnih pobojih in mučenju, pa so se jih začeli izogibati in se pred njimi skrivali. Prave zaščite pa spet predvsem na podeželju, kjer je bila Cerkev nesporno največja in največkrat tudi edina avtoriteta in duhovna ter politična sila, ki je vplivala na ljudi in njihov odnos do življenja, niso imeli. Na milost in nemilost so bili prepuščeni raznim partijskim odborom, ki so sestavljali likvidacijske sezname svojih političnih in ideoloških nasprotnikov oz. t. i. bele garde.¹¹⁰ Pred boljševistično morilsko roko takrat niso bili varni niti interniranci, ki so jih partizani s tovornega vlaka pri Verdu najprej osvobodili, ker pa se jim niso hoteli pridružiti in za partijo niso bili politično zanesljivi, pa so pozneje z njimi obračunali v Krimski jami.¹¹¹ Partijska taktika revolucionarnega nasilja in strategija izzivanja okupatorjevega maščevanja sta jih pahnila v brezupen položaj. Razumne politične rešitve ni bilo, dogodki

¹⁰⁷ A. Vode, Skriti spomin, str. 81–83.

¹⁰⁸ Prav tam, str. 96–97.

¹⁰⁹ Na ta način so se znebili tudi Toneta Tomšiča, ki so ga nato sicer proglasili za narodnega heroja. Tomšiča iz italijanskega zapora ni bilo dovoljeno reševati. (Vasilij Radko Polič: v dokumentarcu o Ljubi Prenner, 3. oktober 2006, TV SLO1)

¹¹⁰ Priprava likvidacijskih seznamov je maja 1942 po naročilu partijskega vodstva zajela celotno Ljubljansko pokrajino. CK KPS v poročilu CK KPJ z dne 16. 5. 1942 (DLRS II, str. 76) navaja: »Belo gardo streljamo in bomo sedaj izvedli likvidacije večjega obsega, ki stremijo že k iztrebitvi. ... Množice zahtevajo na svojih političnih sestankih z veliko energijo likvidacijo bele garde. ... S pomočjo delavcev med katoličani v OF smo premagali odpor katoliške skupine proti likvidacijam belogardistov.« Primerjaj tudi: Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu od 5. do 8. julija 1942 (DLRS II, št. 98); Prav tako: V znamenju OF, Ljubljana 1943, str. 160. Seznam je bil pripravljen tudi za Ljubljano, vendar ga zaradi organizacijske nezmožnosti Narodne zaščite niso izvedli (Šentjernejska noč – ARS, Odd. I, VOS II-1, a. e. 174), služil pa je Ozni, ki ga je do konca vojne dopolnjevala z novimi podatki. (Ivan Maček - Matija, Spomini, Ljubljana 1981, str. 230)

¹¹¹ Partizanska akcija pri Verdu, 28. junija 1942, kjer je bilo rešenih čez 300 oseb, v glavnem Bežigrajanov, je bila v partijski literaturi opisana na več mestih, toda o kruti usodi več deset Ljubljancanov še največ pove Milan Škerlevaj v pismu E. Kardelju (DLRS III, str. 70) ko pravi: »... kjer je logoroval Krimski odred in kjer so se dogajale tiste svinjarije z Bežigrajsko delovno četo.«

na terenu pa so že začeli prehitevati politične dogovore. Vsa protikomunistična politika in vse skupine, ki so se aprila 1942 strnile v Slovenski zavezi, so bile soglasne predvsem v tem, da je treba najti zasilen izhod, s katerim bi obvarovali prebivalstvo pred najhujšim in se pri tem ne bi kompromitirali.¹¹² V strahu pred italijanskimi grožnjami z izselitvijo cele pokrajine so se pri iskanju izhoda ukvarjali predvsem z idejo, da bi s posebno ekipo do okupatorja vzpostavili oportunistično politiko. Za tako odločitev je bilo veliko nejasnosti, predvsem pa ni bilo razvidno, kdo bi mogel nase prevzeti »odiozno vlogo odgovornosti za aktivistično politiko« in koliko ter pod kakšnimi pogoji bi bili na kompromise pripravljeni Italijani.¹¹³

Ker se prestrašeni ljudje na podeželju niso pustili pobiti, so začeli tudi sami aktivno posegati v dogodke. Prvi primeri samoiniciativnega protikomunističnega odpora, ko so se posamezniki pred komunističnimi poboji obranili s starojugoslovanskim orožjem, kakor se je konec maja 1942 zgodilo pri Sv. Vidu na Notranjskem,¹¹⁴ niso mogli zavreti komunističnega nasilja. V prizadevanju, da bi preprečili nadaljnje poboje in iz kritičnega položaja našli ustrezen izhod, je bila 17. julija 1942 ustanovljena prva vaška straža v Šentjoštu nad Horjulom, ki je pomembno vplivala na nadaljnji razvoj oboroženega protikomunističnega odpora na Slovenskem. Vzpostavitev oborožene protikomunistične vojaške enote, pa čeprav le samoobrambne brez večjih vojaških izkušenj in znanja, je nedvomno prelomni dogodek ne le za protikomunistični odpor, temveč tudi za celotno medvojno zgodovino na Slovenskem, saj pomeni uvod v pravo državljansko vojno. Ustrahovani vaščani so naredili odločilni korak, ko so se v dogovoru s Slovensko legijo in s soglasjem Italijanov, ki so jim izročili orožje, začeli pred napadi partizanov sami braniti.¹¹⁵ Njihov odpor je lahko potekal samo v omejenih okvirih, tragičnost trenutka in potreba odločitve pa je bila v tem, da so bila njihova življenja in njihov fizični obstoj v večji nevarnosti zaradi boljševidnične revolucije kakor zaradi italijanske okupacije.

Oborožen protikomunistični odpor se je v nekaj mesecih razširil po vsej Ljubljanski pokrajini in je zajezil tako partizansko kot tudi italijansko nasilje, ki je zlasti v veliki poletni ofenzivi postalo še hujše od nemškega. Neposredni povod za ustanovitev vaških straž se je razlikoval od kraja do kraja, širših političnih ciljev pa vaške straže nikdar niso imele. Vseskozi so ohranjale pretežno lokalni značaj za obrambo pred boljševidizmom in so le redko prehajale

¹¹²J. V. Starič, »Dosje« Mačkovšek, Viri 7, Ljubljana 1994, str. 157. Kramerjevo situacijsko poročilo z dne 23. avgusta 1942.

¹¹³ Prav tam, str. 157.

¹¹⁴ Alojz Tekavec, Kolaboracije ni bilo, v: Demokracija 36, 2005, str. 64–65.

¹¹⁵ Janko Maček, Šentjošt brani svoje izročilo, Ljubljana 2005, str. 49.

v ofenzivne akcije. Neenotna protikomunistična politika jih zaradi italijanskega nadzora ni mogla obvladovati, poskušala pa je vplivati na njeno delovanje in se v precejšnji meri zanašala na njen vojaški potencial v prelomnih trenutkih. Kljub temu so bile vaške straže v prvi vrsti začasni izhod v sili, saj si ljudje v boju za golo preživetje niso znali drugače pomagati, protikomunistična politika pa v okupacijskih razmerah tudi ni imela boljše rešitve.¹¹⁶

Čeprav Italijani do vaških straž niso imeli posebnega zaupanja, saj so jih strogo nadzorovali in jim niso dovolili, da bi postali upoštevanja vredna vojaška sila, so jih dopustili, ker so postale del njihove politike. Komunisti so dosegli taktično zmago, saj so svojega nasprotnika potisnili v okupatorjevo naročje, pri katerem pa tudi sami niso bili brez pomembnih zvez.¹¹⁷ Njihova propaganda je bila posledje še hujša in v mnogih primerih prav zato tudi uspešnejša. Protikomunistična stran je v vaških stražah sicer dobila precej omejeno oporišče za svoje delovanje, toda cena, ki so jo za to plačali, je bila visoka, koristi pa razen tega, da so preprečili večje poboje, pravzaprav majhna. Majhna je bila tudi njihova bojna sposobnost.

Državljska vojna se je po ustanovitvi vaških straž razplamtela, kajti partijsko vodstvo, ki ga je posebej Edvard Kardelj, je od partizanskih enot takoj po izhodu iz italijanske ofenzive na Rogu zahtevalo, naj z vso razpoložljivo silo udari po postojankah vaških straž, še preden bi se te lahko utrdile.¹¹⁸

Vse oborožene pripadnike vaških straž je z odredbo GŠ slovenske partizanske vojske 27. avgusta 1942 postavil zunaj zakona, kajti »vse partizanske čete, čete narodne zaščite ter vsi posamezni partizani in zaščitniki« so bili »upravičeni na mestu ustreliti vsakega belogardista, ki ga najdejo v posesti kakršnega koli orožja«. ¹¹⁹ Boj s protikomunisti in uničenje vaških straž je bila tudi posledje

¹¹⁶ Vaška straža v Begunjah pri Cerknici je bila ustanovljena v brezupnih razmerah in v popolni nemoči ljudi, ki so v strahu pred partizanskimi poboji in italijanskimi represalijami želeli v prostovoljno internacijo. Okupatorska oblast jim tega ni dovolila, temveč jim je za samooobrambo pred boljševidičnimi partizani izročila nekaj pušk. (ARS, Odd. I., f. 122, ae. 247. Viktor Turk, zaslišanje v Kočevju 28.9.1943)

¹¹⁷ Komunisti so z Italijani vzpostavili dobre zveze, ki so segale tudi do šefa karabinerjev v Ljubljanski pokrajini D^ˆ Amata. Imel je glavno vlogo pri izbiri talcev, ki so jih Italijani streljali zaradi komunističnih atentatov in drugih oboroženih akcij. Na predlog komunističnih zaupnikov so kot talci do Natlačenovega uboja padali predvsem protikomunisti. Ko so bili zaradi Natlačenovega uboja ubiti tudi člani partije, je partija s poboji v Ljubljani prenehala. D^ˆ Amatu so Italijani prišli na sled in ga skupaj s šefom kontraobveščevalne službe Onisom ubili. (DLRS III, str. 430, iz Kardeljevega pisma Kidriču 28. oktobra 1942)

¹¹⁸ Kardelj je že ob prvem pojavu vaških straž (DLRS III, str. 11–12, 2. avgust 1942) Poverjeništvu CK KPS za Ljubljano opominjal, da je »boj proti beli gardi v sedanjem trenutku najvažnejši, postati mora rdeča nit vse naše politike. Okrepite do skrajnosti propagando in agitacijo proti beli gardi.«

¹¹⁹ DOONOGS X, str. 53, Odredba GŠ SPV 27. avgust 1942., obj. v Slov. poročevalcu 14. 9. 1942.

zanj prva skrb, osvobodilni boj proti italijanskemu okupatorju pa je bil postranskega pomena.¹²⁰

Kardelj je bil v zanosu, ko je začutil trenutek za akcijo in je ukazal: »Belo gardo uničujte neusmiljeno. Ne oklevajte in ne popuščajte. Udarci naj bodo zlasti spočetka taki, da bodo čutili našo moč. ... tiste, ki se bodo uporno borili, postreljajte. ... Duhovne v četah vse postreljajte. Prav tako oficirje, intelektualce itd. ter zlasti tudi kulake in kulaške sinove.«¹²¹ Ko je Vos 13. oktobra 1942 likvidirala bivšega bana Natlačena, si je dal duška in je pri tem postal »prav pošteno razveseljen«.¹²² Njegova samozavest je po Natlačenovni smrti zrastle tudi glede na to, da so v Moskvi priznali OF, da je Molotov potrdil pravilnost borbene linije jugoslovanskih partizanov in da je pri tem potrdil tudi pravilnost likvidacij sovražnikov in izdajalcev.¹²³

Ker je bil Kardelj v politbiroju KPJ zadolžen za razvoj revolucije v Sloveniji in je za to Titu osebno odgovarjal, je bil kot boljševik in leninist do vprašanja revolucije nepopustljiv. Dobro je vedel, kaj je revolucija, kaj s seboj prinaša in kaj zanj pomeni uspeh revolucije. Pred Titom je vneto zagovarjal partijsko politiko do OF, v kateri so komunisti po njegovih trdih zagotovilih imeli vse vzvode oblasti vedno v svojih rokah,¹²⁴ in v vseh pogledih zagotavljal pravovernost boljševistične revolucije na Slovenskem, ki se je kazala tudi v izrazito odklonilnem odnosu do zahodnih zaveznikov.¹²⁵

Partizani v boju proti vaškim stražam do italijanske kapitulacije niso imeli posebnih uspehov, prav tako jim ni uspelo, da bi zaustavili naraščanje njihovega števila.

¹²⁰ Tudi do znamenite partizanske zmage nad Italijani v Jelenovem žlebu 26. marca 1943 je prišlo bolj po naključju. Bataljon italijanskih vojakov je v zasedi pričakal predhodnici partizanskih brigad, ki so prej neuspešno napadale postojanko vaških straž v suhokrajinski vasi Hočevje in nato v vaseh med Ribnico in Rakitnico izpraznile shrambe po kmetijah, kjer so bili moški pri vaški straži. V zmagovitem protinapadu, iz katerega je partija skovala veliko partizansko epopejo z več kot sto italijanskimi žrtvami, so partizani ubili šest italijanskih vojakov, zaplenili veliko vojaškega materiala, vsi drugi Italijani pa so zbežali. (Miha Novak, Resnica o bitki v Jelenovem žlebu, v: Mladina, št. 17/12. maj 1989, str. 2)

¹²¹ Iz Kardeljevega pisma Ivanu Mačku – Matiji, poveljniku partizanskih enot, na Notranjsko 1. 10. 1942. ARS, Odd. I., AS 1521. Edvard Kardelj, 10/6, m. XXVII.

¹²² DLRS III, str. 364.

¹²³ DLRS III, str. 426.

¹²⁴ Okrožno tehniko OF v Cerknici so morali po Kardeljevi intervenciji 24. januarja 1943 takoj preurediti v partijsko tehniko z obrazložitvijo, da je tehnika lahko samo partijska in da v njej lahko delajo izključno partiji in da ima kontrolo nad njo samo OK KPS. Če partijska tehnika ne bi bila popolnoma neodvisna, po Kardeljevem mnenju partija ne bi bila avangarda. (DLRS V, str. 292) Ker je v to partijsko tehniko zašel Janez Stanovnik, takrat krščanski socialist, so komunisti napako popravili tako, da so tehniko premaknili na zakonspiriran kraj. (DLRS V, str. 365, 5. februar 1943)

¹²⁵ Kardelj se je prav pri tem vprašanju (DLRS III, str. 195, 17. januar 1943) skliceval na enotnost vseh skupin v OF še iz obdobja pakta med Hitlerjem in Stalinom, ko se je ta imenovala Antiimperialistična fronta in je nastopala s pozicij boja proti Angležem za Sovjetsko zvezo.

Partizani so bili v prvi vrsti politična vojska, vojska s političnimi nalogami in dolžnosti, za katero je veljalo, da mora na slovensko vas »tudi politično vplivati in znati svoja dejanja ter svojo pot v malem in velikem presojati tudi s političnega vidika«. ¹²⁶

V Ljubljani, kjer so vosovci zlasti od pomladi do jeseni 1942 izvedli več drznih atentatov na vplivne protikomuniste (Ehrlich, Natlačen) in so Italijani v odgovor streljali talce, se je vnela ostra obveščevalna vojna med avtoritarno komunistično in precej neenotno protikomunistično stranjo. Protikomunisti so si nazadnje pri Italijanih za akcije proti komunistom izposlovali več pristojnosti in med drugim izvedli tudi t. i. božične racije, ki pa proti konspirativnemu jedru partije niti najmanj niso bile uspešne.

Partijsko vodstvo se je z IOOF konec leta 1942 zbralo v Dolomitih, kjer so po dolgih pogajanjih in pod pritiski na seji IOOF 28. februarja 1943 sprejeli, naslednji dan pa podpisali posebno izjavo, s katero so v OF ukinili vse skupine in gibanja razen avantgardne komunistične partije. ¹²⁷ Vsi, ki so s partijo sodelovali, so morali zdaj spoznati, kaj je OF in kdo jo vodi ter usmerja. Pravzaprav je bilo z izjavo potrjeno obstoječe stanje, saj odpora razen v nekaterih primerih med krščanskimi socialisti skoraj ni bilo. ¹²⁸ Partija je imela od sodelovanja s krščanskimi socialisti v OF nedvomno velike koristi. Če je hotela propagirati množičnost OF, so v njej potrebovali politično skupino z verskim obeležjem in krščanski socialisti so ji najbolj ustrezali. Brez njih se OF ne bi nikoli mogla imenovati množično gibanje. ¹²⁹ Na nenadomestljivo vlogo, ki so jo v OF igrali krščanski socialisti, je partijce opozarjal tudi Kidrič, ko je poudarjal, da so »zavezniki izraz enega dela slovenskih množic, da jih zastopajo, da lahko pobijamo obrekovanja, da je OF samo komunistična stvar«. ¹³⁰ Čeprav so bile skupine v OF s t. i. Dolomitsko izjavo ukinjene, so IOOF in drugi odbori OF ostali v isti sestavi, njihovi člani pa so se v njih vsaj na zunaj še dolgo

¹²⁶ Glej op. 27. (B. Kidrič sredi novembra 1942 v članku Mednarodni in domači položaj ter naloge slovenske partizanske vojske, v: Jesen 1942, str. 343)

¹²⁷ DLRS V, str. 13–16. O poteku, ozadju in rezultatih pogajanj s krščanskimi socialisti, ki so privedli do podpisa Dolomitske izjave je Kidrič 17. februarja 1943 pisal članici Poverjeništvu CK KPS za Ljubljano, Miri Tomšič. (DLRS VI, str. 457–461)

¹²⁸ Kardelj je 17. 1. 1943 v pismu Titu (DLRS V, št. 62) zagotavljal, da partija popolnoma obvladuje OF in da so s krščanskimi socialisti, ki so zaradi vere trdnejši od drugih skupin v OF, dosegli soglasje celo o etapi sovjetske revolucije. V partijo so že takrat spravili skoraj vse sokole pa tudi veliko krščanskih socialistov. Med redkimi posamezniki, ki so se partijski diktaturi v OF uprli, je najbolj znan primer Janeza Marna - Črtmira. (Franjo Lubej, Odločitve, Ljubljana 1980, str. 283, 286). Na vidnejšo vlogo krščanskih socialistov, ki bi bili v OF protiutež partiji in ji zagotavljali demokratičnost, so se zanašali mnogi posamezniki, pa so bili nazadnje nad njihovo držo krepko razočarani. (A. Vode, Skriti spomin, str. 80)

¹²⁹ Prim.: A. Vode, Skriti spomin, str. 71.

¹³⁰ DLRS II, str. 265. Kidrič je to izjavo na Cinku julija 1942 dokončal z mislijo, da »je korist, da pristanemo na linijo, ki jo predlagamo OF, da mi to linijo z njihovim pristankom izvajamo«.

predstavljali za pripadnike nekdanjih skupin. Mnogi med njimi pa to že nekaj časa niso bili, saj jih je partija s prepričevanjem ali z izsiljevanjem in z grožnjami že pred izjavo pridobila na svojo stran.¹³¹ Po izjavi so mnogi, zlasti med krščanskimi socialisti, zaradi katerih je v partizane odšlo tudi veliko katoličanov, še dolgo igrali dvojno vlogo; na zunaj so bili resda krščanski socialisti, dejansko pa so bili v partiji, čeprav tega skoraj nihče ni vedel.¹³² Ker je bilo tudi napredovanje mogoče samo v partiji, so se ji mnogi prostovoljno vdali. Od vsakega člana je zahtevala popolno podreditev in železno disciplino. Vse tiste, ki so se pridružili OF, je prevzgjajala z marksistično ideologijo in v njih sistematično gojila sovraštvo do Cerkve in političnih nasprotnikov oz. t. i. bele garde, ki so jo morali neusmiljeno uničevati. In vsak, ki je ostal zunaj, je bil njen ujetnik; ujetnik njenega ideološkega in fizičnega terorja.

Ko je od začetka leta 1943 postajalo vse bolj jasno, da bo Italija kapitulirala, je bilo z italijansko kapitulacijo tudi v Ljubljanski pokrajini mogoče že zgodaj pričakovati konec enega in začetek drugega obdobja. Italijanski okupacijski režim je komunistični partiji najprej omogočil, da je po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo sprožila revolucijo, pozneje pa je pod določenimi pogoji pristal tudi na protikomunistični odpor. Italijani so s tem izkoristili slovensko državljansko vojno za svoje namene pri obvladovanju in italijanizaciji pokrajine. Pred pričakovano italijansko kapitulacijo je bilo zato zelo pomembno, kakšna bo njihova vloga, ko bodo odhajali.

S kapitulacijo Italije 8. septembra 1943 je državljanska vojna v Ljubljanski pokrajini doživela svoj prvi vrhunec. Medtem ko so Ljubljano in železniško povezavo s Trstom zasedli Nemci, so partizani povsod drugod začeli vse obsežno ofenzivo proti vaškim stražam. S pogajanji z italijanskim vojaškim poveljstvom v Novem mestu, kjer je bil divizijski glavni štab, pa tudi v drugih večjih krajih, kjer so bile italijanske enote in so partijski zaupniki z njimi že prej navezovali stike,¹³³ so partizani dobili večino orožja italijanske vojske, ki se je zato brez kaznovanja za številna hudodelstva nad slovenskim prebivalstvom iz Ljubljanske pokrajine lahko mirno vrnila domov. Ob podpori italijanskega težkega orožja in s sodelovanjem italijanskih vojakov pri ravnanju z njim so partizani najprej

¹³¹ Prim.: A. Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma*, Ljubljana 2004, str. 80–83; A. Vode, *Skriti spomin*, str. 76 pa pravi: »Komunisti so snubili vsakega posameznika iz krščanskih socialističnih vrst ter mnoge oportuniste dobili z obljubami, druge pa z grožnjami«; podobno tudi F. Lubej, *Odločitve*, str. 286–287.

¹³² A. Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 82. Partija je bila v ilegali do 5. kongresa KPJ, 21.–28. julij 1948.

To ji je omogočalo, da je svoje člane imela tudi v drugih političnih skupinah.

¹³³ CK KPS je že 24. januarja 1943 naročala poverjeništvu CK KPS: »Nujno potrebno je, da se neposredno zanimate za tok razgovorov, ki jih ima naša obveščevalna z italijanskimi oficirji na sektorju Ribnica. Stališče, ki ste ga zavzeli, ne smete ozko tolmačiti. Nikakor ni potrebno v teh razgovorih iskati nekake antifašistične osnove, ... če je to v našo trenutno vojaško korist.« (DLRS V, str. 290–291)

zavzeli postojanko Jugoslovanske vojske v domovini (četnikov) v Grčaricah, nato pa postojanke vaških straž. Po hudem obleganju je nazadnje padel tudi utrjeni turjaški grad, kamor se je zatekla glavšina vaških stražarjev. Italijansko orožje, ki je dobro leto bedelo nad delovanjem vaških straž, je bilo nazadnje na partizanski strani zanje usodno. Odločilo je o rezultatu prvega dela državljanske vojne.

Če je septembra 1943 kdo mislil, da je zaradi nemške nevarnosti med vaškimi stražami in partizani možen nekakšen dogovor, je moral tedaj spoznati, da te možnosti ni. Vojaški poraz vaških straž in slovenskih četnikov je protikomuniste utrdil v prepričanju, da s komunisti ni možen nikakršen dogovor ali sodelovanje in da brez enotnosti ne bo uspeha. Komunistom ni bilo mogoče verjeti na nobeno besedo ali zagotovilo. Vse, kar so med pogajanjmi za predajo z vaškimi stražarji obljubljali, so takoj nato prelomili. Po trdnih zagotovilih, da jim garantirajo za življenje, so z njimi brezobzirno obračunali.¹³⁴

Svojo revolucionarno naravo in slo po oblasti so komunisti pokazali z ravnanjem z ranjenci in z ujetniki po končanih septembrskih bojih ter po zaslišanih in sojenju v Kočevju.¹³⁵ Le redkim je uspelo ostati pri življenju. Pobili so jih v množičnih grobiščih okrog Kočevja, v Mozlju, Jelendolu, na Travnih gori, v Mačkovcu in drugod. Po revolucionarnem zagonu in boljševidniških pobojih spomladi 1942, ki so sprožili nastanek vaških straž in povzročili začetek državljanske vojne, se je tudi prvi del državljanske vojne po italijanski kapitulaciji v jeseni 1943 končal z množičnim pobojem protikomunistov. Z italijansko kapitulacijo okupacije še ni bilo konec, pa tudi izkrcanja zahodnih zaveznikov, ki je ogrožalo komunistične načrte, ni bilo. Kljub temu je bila pozornost partijskega vodstva iz Ljubljanske pokrajine poslej vse bolj usmerjena na Primorsko, ki je po eni strani postajala strateško bolj pomembna, po drugi pa je bila za partizanske enote zajeten vir priliva novih ljudi.

Po obračunu z vaškimi stražami se je število partizanov močno povečalo, kajti v partizanske vrste so mobilizirali vse nekdanje vaške stražarje, ki jih niso likvidirali, in vse druge vojne obveznike z obsežnega ozemlja, ki so ga po odhodu italijanske vojske in po uničenju vaških straž imeli pod svojim nadzorom. V prvih dneh po italijanski kapitulaciji je med partizane prišlo tudi veliko

¹³⁴ O partijskih obljubah z amnestijo v pogajanjih pred predajami postojank vaških straž po italijanski kapitulaciji piše in jih poudarja vsa protikomunistična literatura, ki obravnava septembrske dogodke leta 1943. Tako npr. tudi na Turjaku v zborniku Svoboda v razvalinah, Cleveland 1961, str. 110, 119.

¹³⁵ Poboj ranjencev na Turjaku in ujetnikov v Velikih Laščah (Svoboda v razvalinah, str. 120–122. F. Nučič, Kaj se je v resnici dogajalo v teh dneh?, Velikolaški in škocjanski holokavst, Velike Lašče 1999, str. 19–27), zaslišanja ujetnikov v Kočevju (ARS, Odd. I., f. 122), Kočevski proces (ARS, Odd. I., fasc. 6).

Ljubljančanov, ki so pričakovali bližnji konec vojne in so še pred nemško zasedbo prehodnih blokov izkoristili prosto pot iz mesta. Brez ozira na človeška življenja pa so partizani mobilizirance že prve dni vodili v neenakopravne spopade z nemško vojsko.

Ko so Nemci konec oktobra 1943 izvedli splošno ofenzivo na območja pod partizanskim nadzorom in med drugim zasedli Kočevje, zaradi česar so boljševidiki pohiteli s poboji vaških stražarjev, so se partizanske enote razbile in zdesetkale. Pred prodirajočo mobilizirano nemško vojsko so razpadle, še preden so se z njo srečale. Partizani so bili pač politična vojska in partizansko poveljstvo je popolnoma odpovedalo. Partijsko vodstvo, ki si je ob svojih skrivnih in bogato založenih bivališčih za težke trenutke pripravilo še maskirane bunkerje z zadostno in izbrano hrano in pijačo, pa se je pred ofenzivo zateklo na varno in tam kot ponavadi čakalo na konec nevarnosti.¹³⁶ Na vse strani razbite partizanske enote in posamezni partizani so se morali znajti po svoje. Mnogi nekdanji vaški stražarji in drugi nasprotniki komunizma v partizanskih vrstah so izrabili priložnost in od partizanov ter njihovega komunističnega vodstva zbežali in se nato pred njimi skrivali. Nemci so mnoge zajeli, večina pa je pozneje stopila med domobrance.

Ostanki vaških straž, ki so se po italijanski kapitulaciji pred vojaško premočjo in likvidacijami partizanov zatekli pod nemško okupacijsko oblast, so sestavljali jedro nastajajoče domobranske vojske, ki se je do konca vojne številčno in borbena krepila. Domobranstvo je bilo protikomunistični vojaški odgovor na septembrske dogodke 1943 in na slabosti dotedanjega odpora pred brezobzirnim boljševizmom. Zaradi preteče komunistične nevarnosti, ki je zahtevala popolno podreitev partijskemu vodstvu in boljševistični ideologiji ter fizični obračun s političnimi, idejnimi in razrednimi nasprotniki, so na protikomunistični strani padli še zadnji zadržki in ovire, da v veliki narodni stiski ne bi stopili v stik z nemško oboroženo silo in pri njej izposlovali dovoljenje za organiziranje protikomunističnih vojaških in policijskih oddelkov. Protikomunisti navkljub grenkobi, ki so jo morali domobranci požreti ob dejstvu, da je brezverski nacizem zagrešil toliko hudodelstev nad Slovenci na Gorenjskem in Štajerskem ter jih zapisal smrti, niso našli boljšega izhoda v razmerah, ko je bila nemška vojaška sila na vseh frontah še zelo močna, zahodni zavezniki pa še zelo daleč. Z organiziranjem domobranstva, ki se je razširilo tudi na Gorenjsko in Primorsko, so stopili v odločen boj proti komunizmu ne glede na očitke o političnem oportunističnem in sodelovanju z okupatorji, ki so bili pod Italijani še močno prisotni.

¹³⁶ A. Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 131.

Nemška okupacijska oblast je domobrancem po eni strani pustila precejšnjo samostojnost, po drugi strani pa jih je zaradi nezaupanja strogo nadzirala in od njih zahtevala poročstva in zagotovila lojalnosti.¹³⁷ Nemci so se bali, da jim domobranci v odločilnem trenutku ne bi skočili za hrbet. V tej zvezi so bile zanje nevarne predvsem skrivne zveze, ki so jih vzpostavili protikomunistični politiki in višji domobranski častniki z zahodnimi zavezniki. Te zveze so bile zelo nevarne tudi za partijo, ki je v njihovem razkritju našla stično točko z Nemci. Partijska obveščevalna služba v Ljubljani je bila s svojimi sodelavci uspešna že pri Italijanih, pri domobrancih pa je segla do generala Rupnika in v sam vrh ljubljanske policije.¹³⁸ Gestapu tudi zato ni bilo težko, da je v nemška taborišča poleg vseh tistih, ki jim je domobranska policija dokazala komunistično dejavnost, interniral tudi več domobranskih častnikov in drugih protikomunistov, ki so imeli ilegalne zveze z Zahodom.¹³⁹

Ko se je število domobrancev po nemški ofenzivi v jeseni 1943 večalo, je bilo v njihovih vrstah tudi vse več nekdanjih partizanov, ki so bili poslej v bojih z njimi najbolj zagnani in so komunistični strani povzročili največ nasilja. Domobranci so imeli v bojih s partizani proti koncu vojne vse večje uspehe. Bili so vojaško dobro izurjena in organizirana vojska s poveljniškim sestavom iz oficirjev starojugoslovanske vojske. V očeh protikomunistov, ki so v zmagi komunizma videli tudi konec slovenske narodne biti, so postali jamstvo za preživetje slovenskega naroda in v tem smislu s simboli, ki so jih nosili, predstavljali slovensko narodno vojsko, kakor so se ob koncu vojne tudi poimenovali. Nasprotno pa se je pri slovenskih partizanih, ki so se celotno medvojno obdobje predstavljali za narodno-osvobodilno vojsko, tudi z njihovo hitro razpustitvijo potrdilo dejstvo, da so bili vseskozi samo v službi partijskega pohoda na oblast.

Najpomembnejši vojaški neuspeh domobrancev je bil pohod v Belo krajino, ki je bila od italijanske kapitulacije do konca vojne pod partijsko kontrolo skoraj nedotaknjena. Po nemški zasedbi Kočevja, kjer je partija v začetku oktobra 1943 z zajetimi nasprotniki uprizorila montiran sodni proces in za utrditev svoje oblasti pripravila velik politični zbor, je bila Bela krajina do maja 1945 središče partizanskega teritorija. V Beli krajini je bilo poveljstvo partizanskih enot,

¹³⁷ Zaradi navedenega je prišlo tudi do znane domobranske prisege. O ozadju, vzrokih in okoliščinah prisege: Boris Mlakar, Slovensko domobranstvo 1943–1945, Slovenska matica, Ljubljana 2003, str. 291–329.

¹³⁸ Januarja 1945 sta bila razkrita Rupnikova tajnica Marica Malahovsky in Hacinov pomočnik Vladimir Kante kot partijska sodelavca in obveščevalca. Vodstvo partije je bilo predvsem po njuni zaslugi leta tekoče obveščeno o dogodkih in o razmerah v najvišjih protikomunističnih krogih.

¹³⁹ Prim.: Martin Žekar, Pričevanje, v: Zbornik Koledar Svobodne Slovenije 1962, str. 53–69. Žekar je bil član Slovenske legije in je leta 1944 ilegalno zbiral orožje za mesto Ljubljana. Gestapo ga je 4. decembra 1944 aretiralo po ovadbi komunistov in ga 1. marca 1945 odpeljal v Dachau. Skupaj z domobranskim polkovnikom Peterlinom, majorjem Križem in drugimi so ga komunisti v Dachau prijeli in vrnili v Slovenijo, kjer je bil na znanem »božičnem procesu« obsojen na smrt, pozneje pa je bil pomiloščen.

tukaj so bili organi in ustanove nove revolucionarne oblasti in prav tukaj se je ta oblast pred koncem vojne izgrajevala. Na obrobju Bele krajine, na Stražnjem Vrhu, je bila partijska obveščevalna služba in nad njo v Kočevskem rogu tudi sam partijski vrh.¹⁴⁰ Med domobranci pa je prav na tem odločilnem novembrskem pohodu 1944 prišlo do razpoznavnega nesporazuma, zaradi česar so se spopadli med seboj.¹⁴¹ Pozneje se za pohod v Belo krajino, ki je bila za partizane in za partijo v Ljubljanski pokrajini zadnje zatočišče, niso več odločili in tja tudi nikdar niso prišli.

Popolna domobranska vojaška zmaga nad partizani nemški okupacijski oblasti ne bi najbolj ustrezala. Ker glavnega razloga za obstoj domobrancev s tem ne bi bilo več, bi ti poslej svojo moč in orožje lahko hitro preusmerili. V takem primeru pa se tudi Nemci v Ljubljanski pokrajini ne bi počutili dovolj varne. Nekakšno ravnovesje med partizani in domobranci, med komunisti in protikomunisti jim je očitno najbolj ustrezalo. Njihovi interesi v Ljubljanski pokrajini in na Primorskem so bili vezani na strateško železniško povezavo z Italijo, kjer so držali fronto proti zahodnim zaveznikom. Neoviran in varen promet po njej je bil zanje življenjskega pomena in njihova glavna skrb.

Partijsko vodstvo, ki je iz Kočevskega roga usmerjalo delo partijskih organizacij po vsej Sloveniji, je komunistični sistem v praksi preizkusilo v Beli krajini že pred koncem vojne. Priprave na prevzem oblasti v Sloveniji ob koncu vojne so prav tako potekale iz Bele krajine. V Beli krajini so začeli delovati osrednji organi nove oblasti in k njim so se stekali obveščevalni in drugi podatki iz vseh slovenskih pokrajin.

V Beli krajini je prišlo tudi do prvih neposrednih stikov z zavezniškimi misijami. Medtem ko sta misiji zahodnih zaveznikov v antifašistični koaliciji s partizani sodelovali predvsem pri dostavljanju gmotne pomoči za partizane, je bila narava sovjetske misije povsem drugačna. Sovjeti so partijskemu vodstvu svetovali pri izgradnji komunističnega sistema in pri tem predvsem nudili »strokovno pomoč pri ustanavljanju Ozne in njenih organov, pri izgradnji metodologije dela in šolanju oficirjev Ozne v Sovjetski zvezi«. ¹⁴²

Zahodni zavezniki so v Belo krajino že od jeseni 1943 dostavljali velike količine raznovrstne pomoči in na ta način omogočili, da so partizani lahko preživeli.

¹⁴⁰ Glej npr.: A. Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 117–176.

¹⁴¹ ARS, Odd. II, Slovensko domobranstvo, f. 62, m.2. Poročilo poveljnika 2. težke čete SD nadporočnika Ivana Vrhovca o akcijah v času od 13. do 16. novembra 1944.

¹⁴² Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Arhiv RS, Ljubljana 1999, str. 48. Ivan Maček-Matija, *Spomini*, na str. 217 omenja sedmerico slovenskih oznovcev (med njimi je tudi Mitja Ribičič), ki so jeseni 1944 iz Bele krajine odšli na šolanje v SZ na akademijo Dzeržinskega, vrnili pa so se konec aprila 1945 in njihova »prva partijska naloga« (Kardeljevo naročilo) je bil Trst.

Območja, ki so jih partizanske enote še nadzirale, so bila po več letih vojne že povsem izžeta. Nikjer niso imeli več kaj vzeti. Odnos partijske oblasti, ki se je prenašal tudi na nižje organe, pa je bil navkljub sodelovanju v antifašističnem boju in izdatni zahodni pomoči v hrani, obleki in orožju izrazito odbojen. Partijsko vodstvo je tako in tako imelo zahodne zaveznike za imperialiste in s tem za svoje ideološke nasprotnike, ki jim ogrožajo načrte v pohodu na oblast. Z negativnim odnosom do zahodnjakov je partijsko vodstvo ves medvojni čas izražalo pravovernost komunizma in revolucije v Sloveniji. Stiki s člani zahodnih misij so zato pomenili veliko nevarnost in so bili povod za nezaupanje. Ozna, ki je imela kmalu po ustanovitvi vso Belo krajino pod svojim nadzorom, je vneto zasledovala vsako sled, ki bi jo kdo imel z zahodno misijo. Kdor je imel z njo nepooblaščen zveze, ni bil več zanesljiv. Nezaupanje do tistih Slovencev, ki so kot italijanski mobiliziranci ali kako drugače prišli v tabor zahodnih zaveznikov in so bili od njih poslani k partizanom, pa je bilo še toliko večje.¹⁴³

Ozna je osnovno organizacijsko strukturo v Beli krajini zgradila iz vosovskega aparata in je iz Odseka za notranje zadeve pri SNOS prerasla v vsejugoslovansko državno varnostno službo. Ustanovljena je bila za »enega močnih porokov za ohranitev nove demokratične oblasti v federativni Jugoslaviji«.¹⁴⁴ Kardelj je ob njeni ustanovitvi maja 1944 poslal Ivana Mačka - Matijo neposredno k Titu, da bi se ustno seznanil z razlogi za njeno ustanovitev in z nalogami, ki jih je vrh jugoslovanske partije v sodelovanju s sovjetsko misijo pripravil Ozni za konec vojne in za prevzem oblasti.¹⁴⁵ Kakor je Maček zaupne oznovske naloge pri Titu ustno prejel, tako jih je zaradi njihove zaupne narave tudi prenesel svojim oznovskim sodelavcem na belokranjskem Stražnjem Vrhu. Ob ugotovitvi, da se bliža konec vojne, je bilo najbolj pomembno mnenje sovjetske misije in z njo tudi Titovega štaba, da »je treba ob koncu vojne čimveč političnih nasprotnikov pobiti, da z njimi niti tožilstva niti sodišča ne bodo imela nobenega opravka več«.¹⁴⁶ Ozna se je morala za tako nalogo ustrezno pripraviti in pod Mačkovim vodstvom se je zato že v Beli krajini organizacijsko in kadrovsko močno razširila in utrdila.

Vladavina Ozne se je na slovenskih tleh resda spočela v Beli krajini, kjer je bil njen sedež, toda v trenutku je svoje lovke stegnila po vseh slovenskih pokrajinah in še čez. Nevidna Ozna, ki je bila prisotna tako v partizanskih enotah kot v organih nove oblasti, je imela vse pod svojim nadzorom. Po boljševističnem

¹⁴³ Prim.: A. Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 159.

¹⁴⁴ Ljuba Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*, str. 58.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 57.

¹⁴⁶ A. Svetina, *Od osvobodilnega boja*, str. 122.

zgledu ni niti smela več nikomur zaupati. Cel sistem, ki je zrasel z revolucijo, je partijski vrh posledaj obvladoval prek Ozne.

Z dopolnjevanjem seznamov in kartotek političnih nasprotnikov se je Ozna že pred koncem vojne pripravila na obsežne aretacije in likvidacije takoj ob prihodu sovjetske Rdeče armade in Titove Jugoslovanske armade ter zavzetju Slovenije. V njenih rokah so bila življenja tisočev, desetisočev in več političnih, razrednih in drugih nasprotnikov komunistične partije, ki so zaradi tega lahko le s strahom pričakovali konec vojne. Vsak, kdor je bil na njenem seznamu in se pred njenim prihodom ni umaknil, je bil zapisan smrti.

Komunisti so od začetka revolucije po boljševističnih načelih načrtovali obsežne poboje in so zato že zgodaj začeli sestavljati likvidacijske sezname. Ob koncu druge svetovne vojne so ta strašen načrt tudi zares uresničili. Množični poboji po ruskem zgledu predstavljajo prehod v drugo fazo revolucije, v kateri si komunisti pridobijo popolno oblast v obračunu z vsemi svojimi nasprotniki. Ko so od Angležev, h katerim so se na Koroškem zatekli domobranci, v svoje roke dobili tudi grozečo vojaško silo, je bil njihov obračun s protikomunisti popoln. Njihova zmaga je bila s tem še slajša in maščevanje še bolj krvavo. Zmaga revolucije je bila tako zagotovljena. Komunizem je s hudodelstvom utrdil svoj imperij, katoličani in z njimi ves slovenski narod pa so za vrsto let izgubili cvet svojega upanja.

Sklep

Komunizem se je med okupacijo spravil nad svojega političnega, idejnega in razrednega nasprotnika na Slovenskem s sistematičnim nasiljem. Pri tem je vedno zmagovala njegova revolucionarna logika. Množični poboji Slovencev so si sledili od pomladi 1942 in jeseni 1943 do poletja 1945. Vedno in povsod je bilo vse opravljeno za uspeh revolucije. Civilizirani svet je klonil pred barbarstvom in slovenska tradicionalna protikomunistična politika je pred brezobzirno naravo mednarodnega komunizma, ki je imel na Slovenskem tako vnete zagovornike in izvajalce kot le malo kje, vedno ostala brez moči. Njegova glavna žrtev v medvojnih dogodkih so bili nedvomno slovenski katoličani, ki so z uporom partijskemu terorju od poletja 1942 pokazali, da je bila v njih občutljiva civilizacijska zavest. Z njo so v narodno-osvobodilnem boju, ki so ga med okupacijo vodili komunisti, prepoznali zunanje slepilo, za katerim je potekala boljševiška revolucija.

Povojne množične poboje, ki jim v Evropi po koncu druge svetovne vojne ni primera, so izvedli z očitnim namenom zavarovanja revolucije. In ker je bila revolucija v stalni nevarnosti tudi po partijskem prevzemu oblasti, se je njeno utrjevanje ob notranjem čiščenju nadaljevalo najprej s terorjem, pozneje pa predvsem z vseprisotno tajno policijo vse do konca totalitarizma. Katoličani, ki so bili med slovenskim prebivalstvom najštevilčnejši in partiji največji idejni nasprotniki, so v viharne medvojne dogodke vstopili politično neenotni, toda navkljub zelo omejenim političnim možnostim so pod okupacijo živeli in delovali v zavesti evropskega političnega izročila in kulture ter se pri tem zavedali zavezanosti narodnim in verskim vrednotam ter načelom. Čeprav v dejanjih tega niso vedno in povsod dosledno uresničevali, saj je bilo med njimi tudi veliko ozkosti, politikantstva in politične nedoraslosti komunistični strategiji in metodam delovanja, so vendar protikomunistični boj po eni strani sprejeli kot nujo za svoj fizični obstoj, po drugi pa tudi kot moralno dolžnost za vero in svobodo. Zlasti na podeželju in daleč od visoke politike je bila zmaga komunizma in njegovega načela trenutne koristi, za katerega se ne izbira sredstev, za katerega nasilje, laž ali prevara vedno najdejo opravičilo, ne le neke vrste razočaranje, ampak tudi pohujšanje.

Vloga krščanskih socialistov, ki so se podrejali zločinskemu boljševizmu in zaradi svoje narodne revolucije¹⁴⁷ sodelovali v komunistični revoluciji, ne opozarja samo

¹⁴⁷ Narod se je dvignil zoper okupatorje in s tem začel slovensko narodno revolucijo. V tem junaškem boju se je začela delitev duhov in zarodila revolucionarna zavest. (Slovenska revolucija, Glasilo slovenskih katoličanov v OF, št. 1, leto I, 12. junij 1942, str. 4)

na to, da katoličani, tako kot drugi protikomunisti, v protikomunističnem boju niso bili enotni, temveč da so si celo stali na nasprotnih bregovih. Kot odpadniki iz katoliškega tabora so s partijo tesno sodelovali že pred vojno in bili zraven pri vseh njenih projektih. Od začetka so bili njeni ujetniki in ji v političnem pogledu vseskozi zelo koristili ter ji omogočili priti do cilja. Ko so komunisti v OF uveljavljali svojo strategijo, so bili do njenih stališč zaradi vere sicer trdnejši od drugih partijskih sopotnikov in občutljivejši za formalnosti, v bistvu pa so bili partijskim stališčem vedno zelo blizu.¹⁴⁸ Komunistični partiji so odločilno pomagali, da je iz narodno-osvobodilnega boja kot prve faze boljševidne revolucije skovala mit, ki jo opravičuje v njenem brezobzirnem pohodu na oblast. Jasno pa je, da so mit o NOB lahko zgradili samo s falzificiranjem dogodkov in posilstvom nad zgodovino. Nazadnje ostaja dejstvo, da konec okupacije na Slovenskem ni prinesel tudi konca revolucije.

Tragedija protikomunistov v medvojnih letih 1941–1945, na drugi strani pa taktični uspeh komunistov, je v tem, da je kot nacionalno zaveden in občutljiv del narodnega telesa v težki stiski zaradi revolucionarnega terorja, ki je ogrožal njegov fizični obstoj in v prepričanju, da je tudi pravica na njeni strani, iskala zaščito, dovoljenje in legalizacijo boja s komunizmom tudi pri okupacijskih oblasteh. Pri oblasti, ki je v slovenski državljanski vojni kovala svoje koristi. In kolikor je bila protikomunistična stran v takih razmerah občutljiva in sočutna za narodovo usodo, za vprašanje žrtev, pa za komuniste tako žrtve kakor narodno vprašanje ni bilo pomembno. Pojem naroda v komunizmu ni obstajal, ker pa je bila partija med okupacijo večinoma na stopnji narodno-osvobodilne faze revolucije, je tudi narodno vprašanje postavila tako, kot se ga postavlja v kapitalizmu. In prav s parolo o samoodločbi naroda si je partija najbolj pomagala in se z njo za svoje revolucionarne cilje ves medvojni čas tudi najbolj okoriščala.¹⁴⁹

¹⁴⁸ DLRS V, str. 194–197.

¹⁴⁹ DLRS V, str. 196.